

İSLAMİ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI

**MİLLETLERARASI
TARİHTE VE GÜNÜMÜZDE ŞİİLİK
SEMPOZYUMU**

(Tebliğler ve Müzakereler)

International Symposium on al-Shiism Throughout
History and Today

الندوة العلمية الدولية حول الشيعة

عبر التاريخ وفي يومنا

BU KİTAP

İSLAMİ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
TARAFINDAN HAZIRLANMIŞTIR.

13 -15 Şubat 1993
13-15 February 1993
İSTANBUL

İLMÎ NEŞRİYAT 11
İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
TARTIŞMALI İLMÎ TOPLANTILAR DİZİSİ 17

Tebliğ ve Müzakerelerin Bilim ve Dil Bakımından Sorumluluğu
Konuşmacılara Aittir.

Kâmilpaşa Sok. No: 7/1 Fatih/İST.- 34260
Tel: 631 74 32 - 523 54 57 Fax: 523 15 85

1. Baskı - 1993, İstanbul

Baskı: Polat Ofset ve Ambalaj San. Ltd. Şti.
501 62 56 - 57 Fax: 501 46 45

3. Tebliğ / Paper:

YIRMİNCİ ASIRDA ŞİİLİK VE "İRAN İSLAM DEVRİMİ"

Doç.Dr. Hasan ONAT

I. Bölüm Yirminci Asırda Şiilik

1. Yirminci Asra Umumî Bir Bakış

Bilgi Çağı da denilen 21. asra geçmeye hazırlandığımız bu zaman diliminde, yaklaşık bir milyarı aşkın müslüman yaşamaktadır. Birleşmiş Milletler'de temsil edilen, halkının çoğunluğu müslüman olan bağımsız devletlerin sayısı, S.S.C.B'nin dağılması sonucu bu topluluğa yeni katılanlarla birlikte 50'ye yaklaşmıştır. (1) Dünya nüfusunun yaklaşık 1/5'ini müslümanlar oluşturmaktadır. Bu müslümanların, en iyimser rakamlarla yüzde 10'unu da Şii müslümanların teşkil ettiğini söylemek mümkündür. (2)

19. Yüzyıl sonları ve 20.Yüzyıl başlarında Batı, bütün ağırlığı ile halkı müslüman olan yörelere çöreklenmiştir. Hindistan, 1818'den sonra İngilizlerin yönetimi altına girmiştir. Fransızlar 1830'da Cezayir'i 1881'de Tunus'u, 1912'de de Fas'ı işgal etmişlerdir. Mısır, 1882'de İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Bu işgal, daha sonra Filistin'e ve Suriye'ye yayılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması üzerine Orta Doğu, bütünüyle Batı'nın nüfuzu altına girmiştir. Bu arada Rusya'da boş durmamış, aynı amaçlarla Orta Asya içlerine doğru ilerlemiştir. Kazak toprakları 1854'de, Türkmen ve Tacik bölgesi de 1885'te Ruslar'ın eline geçmiştir.

1. Dünya savaşıdan sonra Osmanlı Devleti'nin yıkılması, Batı'nın daha rahat hareket etmesine imkan sağlamıştır. Sevr Andlaşmasına uygun olarak Türklerin elinde kalan son toprak parçası Anadolu da Yunanlılar, İtalyanlar, Fransızlar, İngilizler ve Ruslar arasında paylaşılmıştır. Bu devletler, kabaran sömürgeci emellerine uygun olarak, işgal ettikleri yöreleri hem sömürmüşler, hem de kalıcı izler bırakabilmenin yollarını aramışlardır. Bunun en önemli sonuçlarından birisi, doğal olmayan, Batı'nın çıkarlarına uygun sınırlara sahip birtakım devlet ya da devletçiklerin ortaya çıkması olmuştur. Nitekim bugün bağımsız olan müslüman devletlerden pek çoğu, doğal olmayan sınırlara sahiptirler.

20. asır, bütün İslâm dünyası açısından, kelimenin tam anlamıyla bir "uyanış asrı" niteliği taşımaktadır. Bu "uyanış"ın ilk tezahürü sömürgecilere karşı verilen savaş ve bağımsız devletlerin ortaya çıkışı olmuştur. Bunun ilk ve anlamlı örneğini, Anadolu'da müslüman Türk halkı vermiştir; İstiklâl Savaşı sonunda Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Daha sonra diğer müslüman ülkelerde birtakım kıpırdanmaların başladığını görmekteyiz. Cezayir gibi pek çok ülke, çetin savaşlardan sonra bağımsızlığına kavuşmuştur.

İslâm ülkelerinin büyük bir kısmı ise, II. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Ancak, sömürgeci Batı ülkelerinin, işgal ettikleri her yerde, maddi-manevî çok büyük tahribat yaptıklarını görmezlikten gelmemek gerekmektedir. Bu sebepten, müstakil toprağı ve bayrağı olan, halkı müslüman olan devletlerin büyük bir kısmı, hâlâ, Batı'nın güdümünden çıkabilmiş değildir. Batı, bu ülkeleri istediği gibi yönlendirebilmekte ve sömürebilmektedir.

Doğu Bloku'nun çökmesiyle birlikte, Rusya'nın fiili işgali altındaki, çoğunluğu Türk olan devletlerin de tek tek bağımsızlıklarına kavuşması, asrımızın en çok heyecan uyandıran, en anlamlı olaylarından birisidir.

Günümüz İslâm Dünyası'nın, henüz bütünüyle kendine gelebildiğini söyleyebilmek pek mümkün değildir. Ancak Türkiye dahil, hemen hemen her ülkede, bir sağlık belirtisi olarak alabileceğimiz birtakım ciddi arayışlar dikkat çekmektedir. Bu arayışlarda etkili olan faktörleri şöyle sıralamak mümkündür: 1) Batı'ya ve Batı emperyalizmine, Batılılaşma ve Batılılaştırma faaliyetlerine, sömürüye karşı kendiliğinden oluşan bir tepki. 2) Çağın getirdiği moda nitelikli akımlara uygun olarak milli motiflerin ön plana çıkması. 3) İnsan fitratında makes bulan din duygusunun, kitle iletişim araçlarının da etkisiyle yeniden canlanması ve farklı şekillerdeki tezahürlerine şahit olduğumuz dinin anlaşılma biçimleri ile ilgili yeni oluşumlar. (3)

İslâm ülkelerindeki din anlayışına baktığımız zaman, bu ülkelerin büyük bir kısmında klasik çizgide bir Sünnî anlayışın hakim olduğunu görürüz. Bu anlayış biçimi, ağırlıklı olarak, şifahî kültüre dayalıdır. Din, bir anlamda geleneklerle bütünleşmiş gibidir. Ancak 21. Asra doğru, bütün İslâm ülkelerinde, fert planında, Kur'an merkezli diyebileceğimiz, "araştırmaya dayalı din anlayışı"na geçiş için çok ciddi bir sürecin başladığını gözlemekteyiz. Artık müslümanlar, yavaş yavaş, dünyanın genel gidişinde söz sahibi olmanın varlık mücadelesinin bir gereği olduğunu düşünmeye başlamışlardır. Öyle zannediyoruz ki, 21. Asır, araştırmaya dayalı bir İslâm anlayışının bütün alanlarda kendisini gösterdiği bir asır olacaktır.

Şiî nüfusun yoğun olduğu ülkelerdeki İslâm anlayışının da en bariz özelliği, bu anlayışın ağırlıklı olarak geleneklerle bütünleşmiş olmasıdır.

Hatta özellikle mevcut Şîiliğin, İslâm'ın mahalli geleneklerle bütünleşmesi sonucu oluştuğunu söylemek bile mümkündür.

21. Asrın eşiğinde olduğumuz şu zaman diliminde, bütün İslâm ülkelerinde gözlenen en önemli hususlardan birisi, bütün alanlarda çok ciddi bir "arayış" sürecinin başlamış olduğudur. Bu süreç, hem kimlik arayışını, hem meşruiyet arayışını, hem de varlık mücadelesini ilgilendiren birtakım motifleri içermektedir.

2. 20. Yüzyılda Şîilik Olgusu:

İlk Şîî fikirler, hicri birinci asrın son çeyreğinde, yavaş yavaş teşekkül etmeye başlamıştır. Bunlar, vasilik, mehdilik, ve rec'at gibi fikirlerdir; özellikle mevali adı verilen gayrı araplar arasında yayılma imkânı bulmuştur. Bu fikirler, Hicrî ikinci asırda, Hz. Ali'nin soyu ile irtibatlandırılmış, eski Sasani kültüründen gelen bazı motiflerle de bütünleşerek karşımıza Şîilik olarak çıkmıştır. Elimizde mevcut olan en eski Şîî kaynak eserlerden yola çıkarak Şia'yı şöyle tarif etmek mümkündür: "Şia, Ali b. Ebi Talib'in Hz. Muhammed'den sonra nass ve tayinle halife olduğuna inanan, imâmetin kıyamete kadar onun soyundan gelen imamlarda olacağını ileri süren, bu imamların mâsum olduklarını iddia eden toplulukların müşterek adıdır". (4)

Şîiliğin doğuş dönemine rastlayan hicri ikinci asırda, Şîî nitelik taşıyan olayları incelediğimiz zaman, karşımıza üç önemli fikir çıkmaktadır: Nübüvvet iddiası, ulûhiyet iddiası ve mehdilik iddiası. Bu iddiaları taşıyan küçük zümreleşme hareketleri, zamanla ayıklanarak bugün İmamiyye adı verilen Şia'nın en mutedil kolu ortaya çıkmıştır. (5)

Hicri ikinci asrın sonlarında ve üçüncü asrın başlarında Şîî İmâmet nazariyesi kendine özgü şeklini kazanmış; 12. imamın 260/873 tarihinde "Gaybet- i Suğra" denilen küçük gizlilik dönemine girmesiyle, nihâf yapısına kavuşmuştur. (6) O tarihten bu yana, Şîilik dendiği zaman, akla ilk gelen İmamiye mezhebi olmuştur...

20. yüzyılda dünya müslümanlarının yaklaşık yüzde 10'unu oluşturan Şia'nın en önde gelen kolu İmamiyyedir. İsmâililik, İmami görüşlere en yakın olan Şia'nın yaşayan kollarından birisidir. Zeydilik, her ne kadar Şia'nın kolları arasında sayılmakta ise de, daha çok Ehl-i Sünnet'e yakındır. Nusayrilik, Dürzilik, Şii bir zemin üzerinde, bu fikirlerden beslenerek doğmuş olan; fakat Şia'dan da bir hayli uzaklaşmış bulunan fırkalardır.

a. İmamiye (Caferiyye, İsnâ-âşeriyye)

Bugün Şîilik dendiği zaman, ilk akla gelen İmamiye olmaktadır. Bu fırkaya, Cafer es-Sadık'a dayandırılmasından dolayı Caferiye; nass ve tayinle imam olduğuna inanılan kimselerin sayısının 12 olması dolayısıyla "İsnâ-âşeriyye" adı da verilmektedir.

(İmamiye'ye göre, "Uslu'd-Din" (dinin aslı) beştir:

Tevhid: İmamiye'ye göre Tevhid, Allah'ın zât, sıfat ve fiil bakımından birleşmesi demektir. Allah'ın sıfatları zâtının aynıdır. Kur'an mahluktur. Allah, âhirette kesinlikle görülmeyecektir.

Nübüvvet: Allah'ın insanlar arasından seçmiş olduğu bazı kullarını elçi olarak görevlendirmesi ve onlara vahiy göndermesidir. Peygamberler mu'cize sahibidirler.

İmâmet: İmâmiye, imâmetin usûl-i dinden olduğunu, imanın ona inanmakla tamamlanacağını ileri sürer. İmamiye'ye göre, "her asırda peygamberin vazifeleri ile vazifelenmiş, insanların dünyada ve âhirette salah ve saadetlerini tekeffül etmiş, hidâyet ve irşatlarını uhdesine almış bir imâmın bulunması" icab etmektedir. İmâmet, nass ve tayin yoluyla olur. Hz. Peygamber, Allah'tan aldığı emirle, Gadir Hum'da, Hz. Ali'nin imâmetini ilân etmiştir.)

İmâmiye'ye göre, imamların sayısı onikidir. Bunlar, Ali b. Ebi Talib, Hasan b. Ali, Hüseyin b. Ali, Ali Zeynelabidin, Muhammed Bâkır, Cafer es-Sadık, Musa el-Kazım, Ali er-Rıza, Muhammed Cevad, Ali el-Hadi, Hasan el Askeri ve Muhammed el-Mehdi'dir. 12. İmam olan Muhammed Mehdi, 255/869 tarihinde doğmuş, 260/873'de, öldürülme korkusundan Küçük Gizlilik (Gaybet-i Suğra) dönemine girmiştir. Bu dönem 328/940 tarihine kadar devam etmiştir. Bu zaman diliminde, İmam ile ona uyanlar arasında, dört sefir (Süfera-i Erbaa) iletişimi sağlamıştır. 328/940 tarihinden itibaren Büyük Gizlilik (Gaybet-i Kübra) dönemi başlamıştır. 12. İmam halen sağdır; günü geldiği zaman tekrar taraftarlarına dönecek ve yeryüzünü adaletle dolduracaktır.

Mead: Bu, öldükten sonra dirilmenin ve ahiret hayatının gerçekleşeceğine olan inançtır.

Adalet: Allah'ın adil olduğuna, insanların da iradesinde ve fillerinde hür olduğuna inanmaktır.

Bunların dışında, kendilerinden olmayanların yanında inancını gizlemek anlamına gelen takiyye'nin de inanç esasları arasında mütalaa edildiğini görmekteyiz.

Temel ibadetler konusunda, genelde Ehl-i Sünnet'le benzer görüşleri paylaşan İmamiye, bu ibadetlerin ayrıntılarında farklı görüşlere sahiptir. Namaz beş vakittir; oruç Ramazan ayında tutulur, Hacc ve zekâtın da farz olduğuna inanılır. İmamiye, bugün İran'ın resmi mezhebidir. Bu husus İran Anayasası'nda da yer almıştır. (7)

b. Zeydiye

Zeydiye, İmâmiye'nin dördüncü imamı olarak kabul edilen Ali Zeynelabidin'in oğlu İmam Zeyd'i imam olarak kabul edenlere verilen isimdir.

Zeydiye, her ne kadar İmam Zeyd'in ismi etrafında vücut bulmuş gözüküyorsa da, ancak ikinci hicri asrın sonlarına doğru mezhep hüviyeti

kazanabilmiştir. Şîi mezhepler arasında en ılımlı ve Ehl-i Sünnet'e en yakın olan Zeydiyedir. Bugün Yemen'in resmi mezhebi olarak varlığını sürdürmektedir. Şîi kaynaklar, Zeydiye'yi Şia'nın kollara arasında pek saymazlar.)

Zeydiye'yi Şia'dan ve diğer mezheplerden ayıran en önemli görüş, imâmet meselesinde ortaya çıkmaktadır. Buna göre Hz. Peygamber, isim ve şahıs belirterek kimseyi imam tayin etmiş değildir. İmam, ancak vasıfları ile belli olur. Haşimi olan, takvâ sahibi, alim ve cesur bir kimse kendi imâmetini ilân ederek ayaklanırsa, imamlığı hak etmiş demektir. Ayaklanarak ortaya çıkmayan bir kimsenin imâmet iddiası kabul görmez. İmam gizli olamaz. Ayrıca, bu imamların hatasız günahsız oldukları da söylenemez.)

Zeydiye, İmâmetin bu işe en lâyık olan kimsenin (efdal) hakkı olduğunu, ancak, daha az lâyık olanın (Mefdul) imâmetinin de caiz olacağını ileri sürmüştür. Buna göre, efdal olan Hz. Ali'dir. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer ise mefdul olduğundan bunların imametleri de haktır.

Zeydiye'ye göre büyük günah işleyen bir kimse, tam anlamıyla tevbe etmediği müddetçe ebediyen cehennemde kalacaktır.

Zeydiye'nin ön plana çıkarttığı bir diğer görüş de, "iyiliği emretme ve kötülüğü yasaklama"nın, sonuçlarına bakılmaksızın her zaman ve mekanda tatbik edileceği fikridir (8.)

3. İsmâiliye:

(İsmâiliye, Cafer es Sadık'ın büyük oğlu İsmâil'in adına izafeten ortaya çıkmış bir mezheptir. Muhtelif batınî fikirler etrafında, Ebu'l- Hattab (138 / 755) ve Meymun el Kaddah ile onun oğlu Abdullah (261 / 784) tarafından kurulmuştur. Kuruluşundan sonraki ilk bir buçuk asır hakkında hiç bir bilginimiz yoktur. 279 / 909 yılında Mısır'da tarih sahnesine çıkan Fatımî devleti, İsmâililer tarafından kurulmuştur.)

(İsmâiliye, Fatımî halifesi Mustansır'ın hilâfeti sırasında (427-487/1036-1094) Nizari ve Musta'li olarak iki kola ayrılmıştır. Alamut kalesinde üstlenen Hasan Sabbah (518(1124) zamanında hayli güçlenen Nizariler, uzun müddet dehşet saçarak müslümanları tedirgin etmişlerdir. Bunlardan bazıları daha sonra Hindistan'a geçerek, orada Hz. Ali'nin ilâh olduğunu ileri süren Ali İlahiler grubunu oluşturmuşlardır. Nizarilerin, 1840'lardan sonra İran asıllı Ağa Hanlar'ın idaresine girdikleri ve yeni bir hüviyete büründükleri bilinmektedir.)

Yunan Felsefesinden ve eski Orta Doğu dinlerinden alınmış bazı fikirlerin, yer yer İslâmi motiflerle süslenmesi sonucu ortaya çıkan Nizarilerin görüşleri, bütünüyle Batınilik çizgisinde şekillenmiştir. Onlara göre, din anlayışının temelini Hz. Ali'nin velâyeti fikri oluşturur. İmân sadece velâyetle mümkün olur. Allah'ı tanımak, zamanın imamını bilmek demektir. İmamı tanımayan kimselere, Sünnîlerin helal kıldıkları şeyler bile haram olur.

İmamı tanıyanlar için ise, haram diye bir şey yoktur. (Zekât, imama veya yardımcılara verilir. Taharet, zahire uyanlardan korunmaktır. Namaz, imâmın bilgisine ve gerçek dine ulaşmak demektir. Gusül, ahdi yenilemek anlamına gelir. İmamların esas vazifesi, Peygamberlere gelen âyetlerin batını yorumunu yapmaktır.)

↳ Musta'liler, İmâmiye çizgisine yakın daha ılımlı görüşleri benimsemişlerdir. Velâyet, dinin esası olup, Hz. Ali'nin vasiliği fikrinden ibarettir. Bunlar, günde üç vakit namaz kılarlar. Zekât, önderlere verilir. Ramazan ayında oruç tutarlar. Mekke'ye hacc mecburidir. (9)

4. Nusayrîlik:

Nusayrîlik, Muhammed b. Nusayr en-Nemiri (270 /883) tarafından kurulmuş bir mezheptir. Kuruluş dönemi hakkında fazla bilgi yoktur; asırlardır, Suriye dolaylarında, gizlilik içinde, kapalı bir cemiyet olarak varlığını sürdürmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesini müteakip, Fransızların desteği ile önemli bir konuma yükselen Nusayrîlik, bugün, Suriye'de siyasi iktidarı elinde tutan mezheptir. Nusayrîlerin görüşlerinin özünü, Ali b. Ebi Talib'in ilahlaştırılması fikri teşkil eder. Kutsal kitaplarının adı Kitabül-Mecmu'dur.

Nusayrîlere göre şehâdet, Ali b. Ebi Talib'den başka ilah olmadığına inanmak ve bunu söylemektir. Namaz "Ali, Muhammed ve Selman'ı yüceltiriz" şeklinde duâ etmekten ibarettir. Zekât dini öğrenmek ve öğretmek anlamına gelmektedir. (10)

Türkiye'de Adana, Tarsus ve Hatay gibi bölgelerde Nusayrîliğe mensub kimselerin bulunduğu bilinmektedir.

5. Durzîlik:

↳ Durzîlik, Fatımî halifelerinden Hakim bi-Emrillah'ın (375-441/985-1020) veziri olan Hamza b. Ali tarafından kurulmuştur. Asırlardır Suriye'nin orta kısımlarında ve Cebel-i Durûz olarak bilinen dağlarda yaşamaktadırlar.)

Durzîlere göre cemaat dini bakımdan Akıllılar ve Cahiller olmak üzere iki tabakaya ayrılır. Akıllılar din işlerini bilen kimselerdir. Cahiller ise, sadece akıllıların verdikleri bilgilerle yetinmek durumundadırlar.

Durzîlerin inanç esaslarını Hamza b. Ali'nin ortaya attığı görüşler teşkil etmektedir. Buna göre, Allah, yedi imama hulul etmiş, en sonra da Hamza b. Ali'ye hulûl etmiştir. Hamza b. Ali ilahtır. (11)

6. Bahailik:

Bahailik, önce, Şirazlı Ali Muhammed tarafından 1844 yılında Babilik olarak doğmuştur. Şif anlayış doğrutusundaki Şeyhîlik tarikatının Kâmil-Şif anlayışı, Babilîğin fikirlerinin teşekkülünde etkili olmuştur. Mirza Ali Muhammed, ilk önce, kendisinin 12. İmam'ın "bâb"ı olduğunu iddia etmiş,

daha sonra da "Mehdi" ve "Peygamber" olduğunu ilan etmiştir. Bunun üzerine İran'da karışıklıklar çıkmış ve Ali, 1849 yılında idam edilmiştir.

Daha sonra bu hareket, Mirza Hüseyin Ali (Bahauullah)ın önderliğinde devam etmiştir. Bahauullah'ın Kitabü'l-Akdes ve Kitabü'l-İkan gibi eserleri vardır.

Bahailere göre Hz. Muhammed, "resullerin" değil "nebilerin" sonuncusudur. Allah'ın mursillik sıfatı hiç bir zaman sona ermez. Hz. Muhammed nasıl daha önceki dinleri neshetmiş ise, aynı şekilde Bahauullah da İslâm dinini neshetmiştir. Bahailer, İslâm'dan, Hristiyanlıktan ve Yahudilikten aldıkları bazı prensipleri birleştirerek, kendilerinin ayrı bir dine, "Bahailik Dini" ne mensup olduklarını iddia ederler.

3. Şii Nüfusun Yoğun Olduğu Ülkelerde Şiiliğin Niteliği ve Şii Hareketler

a. İran

Bilindiği gibi İran, Hz. Ömer zamanında müslümanlar tarafından fethedilmiştir. İslâm'ın geldiği dönemde dikkat çeken üç önemli medeniyet vardır: Eski Mısır, Bizans ve Sasanî medeniyeti. Sasanî medeniyeti, İslâm'dan önce bütün saldırılara karşı direnmiş ve ayakta kalmasını bilmiştir. Öyle zannediyoruz ki, İran'ı ve Şiiliği iyi anlayabilmek için bu medeniyetin belirgin özelliklerini bilmek gerekecektir. (12)

Şiiliğin "Fars ruhuyla içten bir bağlantıya sahip olduğu" (13), hemen ilk bakışta göze çarpan bir husustur. Şiiliği, güçlü Sasanî kültürü ve medeniyetinin İslâm'a karşı bir tür başkaldırısı olarak yorumlamak mümkündür. Her ne kadar, bugünkü İran İsnâ-âşeriyye Şiiliğinin 15-16. asırlarda Safevilerle birlikte İran'a hâkim olduğu bilinmekte ise de (14), Şiiliğin Büveyhilerle birlikte tarih sahnesine çıkmış olduğu, onların da İran'ı hakiyetleri altına aldığı unutulmamalıdır (15). Bugün, Fars asıllıların hemen hemen hepsi Şiidir. (16)

Nüfusu 55 milyon civarında olan İran'da, Ana Britanica, Ana Yıllık 1990'da yer alan istatistiki verilere göre Şiilerin sayısı 49.440.000, Sünnilerin sayısı ise 4.240.000 civarındadır (17).

İran'ın büyük çoğunluğunu oluşturan Şiiler, daha çok İmamiyye (Caferiyye) mezhebine mensupdurlar. Bunların yanında İsmâiliyye ve Ali İlahi (Ali Allahî) ya da Ehl-i Huda denilen aşırı akıma mensup olanlar da vardır (18). Ayrıca, Şia'nın Seyhîlik isimli bir tarikatından neş'et ettiği bilinen Bahâilerin de, önemli bir kesiminin, halen devam etmekte olan yoğun baskılara rağmen İran'da yaşadıkları bilinmektedir (19).

Bugünkü İran'da Şiilik, bütün kurum ve kuruluşları ile dipdiri yaşamaktadır. Günlük hayatın Şii anlayış çerçevesinde şekillendiğini görmemek mümkün değildir. Özellikle Meşhed'de İmam Rıza'nın, Kum'daki İmam Rıza'nın torunu olduğu iddia edilen Masume'nin ve Tahran'daki Humeyni'nin görkemli türbeleri, bu canlılığın bütün özellikleri ile

gözlenebileceği yerlerdir. Ziyaretler ve ziyaretgâhlar, dini hayata ciddi bir hareketlilik getirmektedir.

{ İnan'da din, bir anlamda geleneklerle bütünleşmiş gibidir. Özellikle Kum, Meşhed gibi dini merkezlerde hayat ziyaretgahların etrafında şekillenmektedir. Bu yöreleri ziyaret etmek başlı başına bir ibadet telakki edilmekte, bu görevi yerine getirenler Kummî, Meşhedî gibi lâkaplar almakta ve bunu bir iftihar vesilesi addetmektedirler. Kum'da ve Meşhed'de ölen her insanın tabutu, Masume'nin ve İmam Rıza'nın türbelerinin etrafında dolaştırıldıktan sonra defnedilmektedir. İmam Rıza'nın türbesinin bulunduğu yerin altı yedi kat mezarlıdır. Yetkililerin verdikleri bilgilere göre, en pahalı mezar, İmam Rıza'nın türbesine en yakın olan mezarlıdır.}

Diğer taraftan, İran İhtilalinin ve biraz da İran Irak savaşının etkisiyle olsa gerek, tarihi "ıstırap çekme" motifi "şehadet" adı altında, Kerbelâ'nın duygusallığı ile birlikte her yerde gözlenmektedir. Neredeyse İran'ın her günü, bir yas günüdür. Son derece bakımlı olan mezarlıklar bu motifin simgesi gibidir. İran'ın her tarafı "yas" ifade eden bayraklarla donatılmıştır.

İnan'da mevcut din anlayışı, daha önce de ifade edildiği gibi, esas itibarıyla İmamiye Şiiliği doğrultusunda şekillenmiştir. Dini hayat, bütünüyle "mollaların" kontrolü altında yürütülmektedir. Mollalar ise, medrese tipi eğitim-öğretim veren "Havza"larda, "Havza-ı İlmiye"lerde yetişmektedirler. Görebildiğimiz kadarıyla İnan'da, Kum merkezli bir Şiilik hakim durumdadır. En meşhur havzalar ve hocalar Kum kentinde bulunmaktadır.

Ayrıca, İlahiyat Fakültelerinin de dini eğitim-öğretim yapılmaktadır. 1979 "İnan İslâm Devrimi"ni müteakip, İlahiyat Fakülteleri ile Havzalar arasındaki sürtüşme, bu iki kurumun birbirine yaklaştırılması suretiyle, geçici de olsa halledilmiş gözükmektedir. Havzalarda Şii fıkhi, tefsiri hadis ve kelimâ okutulmaktadır. Yer yer sünni alimlerin eserlerinin de okutulduğu yetkililer tarafından ifade edilmektedir.

İnan'da inanç ve ibadetler doğal olarak Şii-İmamiyye'nin klasik din anlayışı çerçevesinde yürütülmektedir. Şiiliğin mihverini oluşturan "İmamet nazariyesi" fevkâlade canlıdır. Humeyni'nin 12. İmam'ın gaybeti döneminde, onun görevlerini üstlenen bir "Naibu'l-İmam" olduğuna inanılmaktadır. Bu anlayışa göre, 12. İmam'ın gaybeti döneminde, onun bütün görevleri, Şii fikhını çok iyi bilen "fukaha"ya devredilmiştir. Humeyni'nin "velâyet-i fakih" nazariyesi, temelde, adil fakihlerin toplumu her yönden yönlendirmesi fikrine dayanmaktadır. Dini hayatı yönlendiren sistem, bu anlayışa göre işlemektedir.

Daha önce de ifade edildiği gibi, "mollaların" halkın üzerinde büyük etkileri vardır. İctihat mertebesine yükselmiş ve "Ayetullah" (20) ünvanını almış olan her âlim, bir çevre edinmekte ve buralarda düzenli olarak öğrenci yetiştirmekte, halkın dini sorunlarına çözüm getirmekte ve vaaz etmektedir.

İran'da halk, halen sağ olduğuna inanılan 12. İmam'ın, zamanı gelince insanlar arasına tekrar döneceğine inanmaktadır. Bu beklenti, duvarlara yazılan sloganlarda bile görülmektedir. En çok göze çarpan sloganlardan birisi, "Ey Allah'ım, İnkılâbı, mehdi dönene kadar muhafaza et" anlamına gelmektedir (21).

12.İmam'ın zamanı gelince geri döneceği inancı çağdaş Şii yazarların eserlerinde de derinlemesine işlenmektedir. Pek çok kitabı Türkçe'ye çevrilmiş olan Ayetullah Mutahhari, bu konuda "Mehdi Kıyamı" adını taşıyan müstakil bir eser kaleme almış ve bu işin felsefesini yapmak istemiştir (22). Ali Şeriatî'nin de, pek çok eserinde bu konuya yer verdiğini, "intizar" kavramına yeni anlamlar yüklediğini ve "mehdi beklemenin hiç bir olumsuz tarafının olmadığını" açıkça yazdığını bilmekteyiz (23). Ona göre "mehdi beklentisi", bir an önce hak ve adaletin gerçekleşmesi için mücadeleyi ve savaşı teşvik eden, kişiyi dinamik tutan bir felsefedir (24).

¶ 12.İmam'ın geri döneceğine olan inanç, Humeyni'de oldukça canlı ve etkilidir. Humeyni "Vasiyet"inde bu konu ile ilgili olarak şöyle demektedir: "Biz iftihar ederiz ki Ebu Talib oğlu Ali'den insanlığın kurtarıcısı sahib-i zaman Hz.Mehdi'ye kadar, Masum İmamlar (onlara tahiyat ve selam olsun), bizim önderlerimizdir. Hz.Mehdi, Allah'ın kudreti ile hayattadır ve 'nazır-ı umûr'dur" (25).

Humeyni, "intizar" kavramına yeni anlamlar yükleyerek, onu devrim sürecinin en etkili muharrik unsurlarından biri haline getirmeyi çok iyi başarmıştır. Bu husus, İslâm Fıkında Devlet isimli eserinde şöyle ifade edilmiştir: "Gaybet-i Suğra (Küçük kayıplık)'dan bugüne kadar bin şu kadar yıl geçmiştir. Yüzbin yıl daha geçmesi ve Hz.İmam'ın teşrifini, maslahatın henüz gerekli kılmamış olması ihtimal dahilindedir. Bütün bu süre boyunca, İslâmi hükümler yerde mi kalmalı? Uygulanmamalı mıdır? Herkes her istediğini yapmalı mıdır? Kargaşa mı hüküm sürmelidir? Rasûl-i Ekrem'in (a.s.) beyan, tebliğ, neşr ve icrâsı husûsunda yirmi üç yıl tâkatı aşan zahmet çektiği kanunlar sınırlı bir süre için mi idi? Allah hükümlerinin icrâ edilmesini acabâ iki yüz yıl ile mi sınırlamıştır? Gaybet-i suğrâ dönemi bittikten sonra İslam her şeyini elden bırakmış mıdır? Bunlara inanmak ve bu görüşleri açıklamak İslam'ın neshedildiğine, yürürlükten kaldırıldığına inanmak ve bunu açıklamaktan beterdir. (26)

İran'da " merci-i taklid " (27) anlayışı, bir tür Şîi - elit tabakasının oluşmasına yol açmış gözükmektedir. Daha çok bu tabaka dînî ilimlerle iştigâl ettiği için, halkın dîni açıdan bilgi seviyesi fevkalâde düşüktür. Bu durum, dinin geleneklerle bütünleşmesinde de etkili olmaktadır.

Şîi alimler, " takıyye" , " Kur'an'ın tahrifi iddiaları" , " sahâbe düşmanlığı" gibi klâsik Şiiliğin belirgin öğeleri ile ilgili sorulardan pek hoşlanmamakta, bu tür sorulara açık seçik cevap vermekten de çekinmektedirler.

Tesbit edebildiğimiz kadarıyla, İran'da mevcut din anlayışında, Şiiliğin daha iyi anlaşılmasına yönelik ciddi arayışların mevcut olduğunu söylemek biraz zordur. Belki de kafalarda mevcut olan Şiilik, bütünüyle İslam'la özdeşleştirildiği için böyle bir arayış ihtiyacı hissedilmemektedir. Dini kavramların, ideolojik planda siyasi boyutunun sürekli ön planda tutulduğu, "dinin siyasetten ayrı olmadığı" ısrarla işlenmektedir. İran'da var olan Şii İslâm'ın "ideolojik" olduğu söylenebilir.

Kaçar Hânedânı döneminden beri ulema arasında sürdürülen Usulî-Ahbarî tartışması da, Usulî eğilimi benimseyenlerin ağırlık kazanması İran'da ulema'nın bu çizgiyi sürdürmelerini sağlamıştır (28). İran ulemasının, yoğun felsefi birikime sahip olmasında, Humeynî'nin "velayet-i fakih" (29) kavramının teşekkülünde, İran devriminin mimarlarından Ali Şeriatî'nin bazı kavramlara ustaca heyecan dolu yeni anlamlar yüklemesinde (30) bu eğilimin derin izlerini görmek mümkündür.

İleride üzerinde tekrar durulacağı gibi "İran İslâm devrimi", Şii motiflerle beslenerek, bütünüyle Şii bir zemin üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu sebepten, 1979'lardan sonra zaman zaman Sünnî-Şii yakınlaşmasından söz edilmesine ve "Vahdet" haftaları düzenlenmesine rağmen, ısrarla ideolojik nitelikte bir Şii anlayış canlandırılmaya çalışılmaktadır. Şii anlayışın ciddi bir biçimde sorgulandığına dair hiç bir belirti yoktur. İran'ın genel görünümü içinde "modernist" olduğu iddia edilen, "Şii düşünce ekolündeki önemli temaların çoğuna eleştirel bir bakışla yaklaştığı (31) ileri sürülen, fikirleri sebebiyle İran'da "Gizli Sünnilikle" suçlanan (32) Ali Şeriatî bile, kavramlarla oynayarak "Şîa'nın tıkanan damarlarını açma" gayreti dışında (33) maalesef pek fazla bir şey yapamamıştır.

İran'da, kapalı bir toplum yapısı dikkat çekmektedir. Toplum üzerinde yoğun bir baskı vardır. İnsanlar düşüncelerini açıkça ifade etme imkânından mahrumdurlar. Bu yönü itibarıyla İran'da mevcut olan iç Şii hareketlerin mahiyetini tesbit edebilmek bir hayli güçleşmektedir. Dışa yansıyanlara bakarak şöyle bir değerlendirme yapmak mümkün gibidir: İran'da mollaların büyük bir kısmı, Humeynî çizgisinin ısrarla sürdürülmesinden yanadır. Öyle ki, mevcut uygulamaların yeterince İslâmi olmadığından yakınanlar vardır. Bunların yanında, daha ılımlı arayışların içinde yer alanlar mevcuttur. Halen mevcut olan iktidar, biraz daha ılımlı bir seyir izlemektedir.

İran'ın, bir anlamda kapalı bir toplum niteliği taşıması, halkın dış dünyada olup bitenlerden yeterince haberdar olmasını engellemektedir. Basın ve yayın organları, halkı ancak kendilerince uygun olan konularda ve kendi istedikleri biçimde bilgilendirme yoluna gitmektedir.

Öte yandan, İran İslâm Devrimi'ni müteakip, okullardaki bütün müfredat programları değiştirilmiş; ders kitapları resmi ideolojiye uygun olarak yeniden yazdırılmıştır. Yeni yetişmekte olan gençler, devletin resmi ideolojisini benimseyecek bir tarzda yetiştirilmek istenmektedir. Bu arada,

Şah'ın reformlarıyla bilinçli olarak halka benimsetilmek istenen Batı Düşüncesine ve Batı'ya karşı oldukça yoğun bir antipati gençlere aşılacaktır. Devrim sonrası İran'daki eğitim-öğretim faaliyetlerini inceleyen G.Mehran'ın tespitleri dikkat çekicidir: "İran okullarındaki sosyalizasyon sürecinin nihaî hedefi ideal bir İslâm toplumunda yaşamak için gerekli niteliklere sahip örnek bir vatandaşın oluşturulmasıdır. "Yeni İslâmi şahsiyet" dinidir, siyasi olarak bilinçli ve ilgilidir; mirasıyla övünür, kendisini İslâm ve devrim için feda etmeye hazırdır. Ülkesinin dini ve siyasi liderlerine karşı saygılı ve itaatkârdır, devrim öncesi rejimden nefret eder. Batı'ya bağımlılığın her türünü reddeder, gayr-i müslim dünyaya güven duymaz. Batılı usüller konusunda çok eleştireldir ve bütün mazlum halklara özellikle müslümanlara sempati duyar". (34)

b. Irak

Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışını müteakip İngiliz Mandası altına giren Irak, Batılılarca benimsenmiş yapay sınırlar içinde, 1945 yılında bağımsızlığına kavuşmuştur. Nüfusunun büyük çoğunluğunun Şii olduğu bilinmektedir. 1989 rakamlarına göre Irak'da Şii müslümanların sayısı 10.760.000, Sünni müslümanların sayısı ise 5.940.000'dir (35).

Halen iktidar Baas Partisi'nin lideri olan, Tikrit'li Sünni bir aileden gelen Saddam Hüseyin'in kontrolündedir. Bu sebepten, zaman zaman Şii çoğunluğun Sünni azınlık tarafından idare edildiği söylenmektedir. Ancak, Saddam Hüseyin'in, Araplık ilkesini ön planda tutarak devletin üst kademelerinde, toplumu rahatsız etmeyecek şekilde bir Sünni-Şii dengesi kurmaya çalıştığı gözlenmektedir.

Irak'ta, 1980'lere kadar "ihyacı" nitelik taşıyan yeraltı Şii örgütleri faaliyet gösteriyordu. 1979 "İran İslâm Devrimi"ni müteakip, bu örgütler ya etkinliklerini yitirmişler, ya da Irak dışında faaliyetlerini yürütmeye başlamışlardır. Bugün Irak'ta ciddi olarak faaliyette bulunan iki önemli Şii örgüt vardır: İslâmi Dâvet ve Mücahidin.

İslâmi Davet, kökü 1950'lere kadar uzanan, liderliğini Şii ulemânın yürüttüğü bir örgüttür. İlk zamanlar İran'ı ve Humeyni hareketini desteklemiş oluşu, bu örgütün en belirgin özelliğidir.

Mücahidin Hareketi, 1979 yılında Bağdat'ta ortaya çıkmıştır. İran devriminden fevkâlâde etkilenmiş ve İran çizgisinde, İran'a bağımlı olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu örgüt, Humeyni'ye bağlılığını açıkça ilân etmekten çekinmemiştir. (36)

1982 yılında, Irak'taki İslâmi Davet, Mücahidin ve diğer küçük Şii grupların Tahran'da toplanarak, "Irak İslâm İnkılabı Yüksek Meclisi" adı altında bir araya geldikleri bilinmektedir. (37) Irak hükümeti, İran'a yakın olduğu bilinen Şii ulemâdan bazılarını idam etmiş; İran'a sıcak bakanları sindirme yoluna gitmiştir. İran-İrak Savaşı Iraklı Şiiler arasında, Araplık-Farshk şuuruna bağlı olarak yeni görüş ayrılıklarına yol açmıştır. Bu savaş

esnasında Şii Iraklıların büyük bir kısmının İran'a karşı savaşmaktan geri durmaması dikkat çekicidir.

Irak'ta Şiilik İmamiye mezhebine göre şekillenmiştir. Ancak, Necef merkezli bir Şii anlayış vardır. İnanç ve ibadetler klasik Şii anlayışa göre yerine getirilmektedir. Necef, bütün Şiiler için çok kutsal bir merkezdir. Hz. Ali'nin türbesi burada bulunmaktadır. Necef, aynı zamanda Şii ulemânın yetiştiği en önemli merkezlerden birisidir. Hz. Hüseyin'in türbesinin bulunduğu Kerbelâ, önemli yerlerden bir diğeridir.

Irak Şiiliğinde, Necef merkezli olmasının yanında dikkat çeken bir diğer husus daha vardır: Araplık unsurunun etkili olması. Devletin resmi politikası da bu yöndedir. İran-İrak savaşında, Iraklıların Arap olduğu sık sık vurgulanan bir husus olmuştur.

c. Lübnan

Lübnan, coğrafi nitelik taşımayan siyasi sınırların belirlediği bir toprak parçasıdır (38). Uzun yıllar Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresinde "Suriye" bütünlüğü içinde yer alan Lübnan, I. Dünya Savaşı sonunda 24 Nisan 1920 yılında yapılan San Remo Konferansı'ndaki paylaşma esnasında Fransız mandası'na bırakılmıştır. Fransa, Suriye'yi dört parçaya bölerek yönetmeyi tercih etmiştir. İşte bu parçalardan birisi de Lübnan'dır (39).

Lübnan, 1941'de bağımsızlığını ilân etmişse de, ancak 1946 yılında Fransa'nın bu ülkeyi terketmesinden sonra tam bağımsızlığına kavuşmuştur.

Lübnan'ın, sosyal açıdan, kendine özgü ve Orta Doğu'nun tipik bir kesiti niteliğini taşıyan ilginç bir özelliği vardır. Müslüman ve Hıristiyanlardan oluşan halk, her iki dinin-yaklaşık 22 civarındaki mezhebinin temsilcisi gibidir (40).

Lübnan'da müslümanlar toplam nüfusun yüzde ⁵⁰⁻⁵⁵~~40-45~~'ini teşkil etmektedirler. Şünniler ticaret hayatına hakim durumdadırlar. Şiiler ise çok dağınık bir biçimde daha çok kırsal alanlarda yaşamaktadırlar. Suf dağları bölgesinde sayıları 150.000 ilâ 170.000 arasında tahmin edilen Dürziler vardır (41).

Lübnan anayasasına göre, devlet başkanı Maruni (Hristiyan), başbakan Sünni, meclis başkanı da Şii olmak durumundadır (42). Parlementoyu oluşturan 99 milletvekilinin gruplara göre dağılımı da şöyledir: Maruni; 33; Ortodoks; 11; Katolik; 6; Ermeni; 4, Sünni 20; Şii; 19; Dürzi; 6. (43)

Daha çok kırsal kesimde ve dağlık bölgelerde yaşayan, ağırlıklı olarak ziraatle uğraşan Şiiler, 1967 yılında Cumhurbaşkanlığı kararıyla "Yüksek Şii İslâm Konseyi"nin kurulmasından sonra, siyâsi hayatta daha etkin hale gelmişlerdir. (44) Bu konseyin fikir babası olan Musâ Sadr, 1969 yılında başkan seçildiği zaman, konseyin amaçlarını şöyle sıralar: "Şii tairfenin sosya-ekonomik problemlerinin tespit ve çözümü; müslümanlar

arasında vahdeti bozmadan düşünce, çalışma ve cihat düzeyinde İslâmî görevlerin yerine getirilmesi; Lübnan'daki bütün taifelerle işbirliği yaparak ulusal sorumluluklarını yerine getirmek.." (45).

Lübnan'da Şii Örgütler

1. Şii Emel Örgütü (Evfec el-Mukaveme el-Lübnaniye): Bu örgüt, 6 Temmuz 1975'de Musâ Sadr tarafından kurulmuştur. Örgütün, yine Musâ Sadr'ın gayretleriyle başlatılan "Mahrumin" hareketinin bir devamı niteliği taşıdığı bilinmektedir (46). "İslâmî karakterde kurulan 'Mahrumlar' hareketi, Lübnan toplumunu baskı altında tutan feodal toprak sahiplerinin geleneksel liderliğini zayıflatmak ve Şii ulemânın etkinliğini yaymak amacını taşımaktaydı" (47).

Lübnan Şiiilerinin örgütlenmesinde, Şiiliğin ve Şii ulemânın etkin olmasında önemli rol oynayan Musa Sadr, 1928 yılında İran'ın Kum kentinde doğmuştur. Tahran Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra 1955'de atalarının yurdu olan Lübnan'a dönmüştür. Lübnan'da, daha önce sözü edilen "Yüksek Şii İslâm Konseyi"nin, "Şiiilerin haklarını aramak ve hayat düzeylerini yükseltmek amacıyla" kurulmasından önce, Musa Sadr'ın muhtelif sosyal faaliyetlerin içinde yer aldığını görmekteyiz (48). İşte "Mahrumlar" hareketinin devamı olan "Şii Emel Örgütü" onun bu yoğun çabalarının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır (49).

Musa Sadr, tespit edebildiğimiz kadarıyla aşırılıklardan uzak durmaya çalışmış; Lübnan'ın bütünlüğünü hedefleyen, Milli boyutu olan, hatta yer yer Lübnan'a özgü nitelikleri ağır basan ılımlı bir yol izlemiştir (50). Şii Emel Örgütü'nün tüzüğüne şöyle bir göz attığımız zaman, bu zikrettiğimiz hususları doğrulayan pek çok şey bulmak mümkündür. (51)

Emel Örgütü, 1978'lere kadar, kuruluş amacına uygun bir politika izlemiştir (52). "1969-1978 arasında Emel, Lübnan'da ne politik, ne de askeri alanda görünmüştür. Görünen o ki, Musa Sadr, milis kuvvetini de bu yolda kullanarak sistem içerisinde çalışmayı seçmiştir. Dolayısıyla, ne Emel bir militan örgüt olarak doğdu, ne de Musa Sadr militan bir örgütün lideri olarak görünmek niyetindeydi" (53).

1978 yılından itibaren Emel'in Lübnan'ın politik sahnesinde birden bire ön plana çıktığını görmekteyiz. "1970'lerin sonlarında Şii toplumunu harekete geçiren ve radikalleştiren başlıca üç olay meydana geldi: İmam'ın (Musa Sadr) Ağustos 1978'de Libya'da esrarengiz bir şekilde ortadan kayboluşu (54); İsrail'in 1978 ve 1982'de Lübnan'ı işgali; İran'da İslâm Devriminin gerçekleştirilmesinin ardından bir Şii-İslâm devletinin kurulmuş olması" (55)

Musa Sadr'ın esrarengiz bir şekilde ortadan kayboluşu, Şii gelenek çerçevesinde "gaybet" inancı ile irtibatlandırıldı ve bu durum "Emel'in konununun pekiştirilmesine yaradı" (56). Musa Sadr'dan sonra onun yerine getirilen Hüseyin Hüseyinî, bütünüyle onun yolunu takip etmiştir (57).

4 Nisan 1981'de Nebih Berri Emel Örgütü'nün başına geçmiştir. Nebih Berri Emel'in Lübnan gerçeğini esas alan ulusal nitelikli politikasından vazgeçmeksizin, daha önce de mevcut olan Suriye ile dostluğu geliştirmeye özen göstermiştir. Öyle ki, Şii Emel Örgütü, İran'a yaslananlar ve Suriye'ye yaslananlar olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

2. Hizbullah Örgütü: Her ne kadar Lübnan'daki Hizbullah örgütünün fikir babası olarak M.Hüseyin Fadlullah gösteriliyor ve örgütün temellerinin 1970'lere kadar indiği zaman zaman iddia ediliyorsa da (58), bilinen gerçek, 1982'deki İsrail saldırısına karşı İran'dan gelen ve Baalbek'de karargâh kuran 1000 kadar İran'lı askerın Hizbullah Örgütünün çekirdeğini oluşturduğudur (59). Ayrıca, 1982'de Nebih Berri'nin hükümete katılma kararının ardından istifa eden yardımcısı Hüseyin Musavi'nin başını çektiği İslâmi Emel adını alan grup da Hizbullah'ın oluşmasında etkin olmuştur (60). İşin aslına bakılırsa, Nebih Berri'nin hükümette yer almasının, Lübnan siyasetini şekillendirmede İran için çok önemli bir dönüm noktası olduğunu söylemek mümkündür (61). "Tahran yönetiminin amacı, Humeyni'yi siyasal ve dini lider olarak tanıyan ve kendini, var olan Lübnan yönetimini devirip, yerine İran'ı model alan İslâmi bir model kurmaya adanmış kişilerden oluşan bir hareket başlatmaktı (62). İşte Hizbullah, bu arzunun ürünü olarak şekillenmiş bir örgüttür. Bu örgütün 15 Şubat 1985'de yayınlamış olduğu bir bildiriye, Humeyni'ye ve İran'a bağlılık açıkça dile getirilmiştir (63).

Bugün Lübnan'da Şii toplum üzerinde etkin olan örgütler Emel ve Hizbullah'tır. Mevcut şartlar, Emel'i Suriye'ye yaklaştırmıştır. Hizbullah ise, İran'ın desteği ile vücut bulmuş olup, bütünüyle İran güdümünde bir politika izlemektedir. Bu durum, Hizbullah'ın liderlerinden Abbas Musevi'nin Mart 1992'de öldürülmesinden sonra da pek değişecek gibi gözükmemektedir. Nitekim, örgütün yeni genel sekreteri Seyyid Hasan Nasrullah, Tahran'da Azadi otelinde yaptığı bir basın toplantısında şöyle demiştir: "Hizbullah'ın önceki genel sekreterinden sonra, İran, onun cenaze merasimine katılması için bir heyet gönderdi. Bu İslâm Cumhuriyetinin dostlarıyla olan samimiyetindeki ihlas için bir işarettir. Ben de İran'lı makamlara teslimiyetimizi arzetmeye ve onlara kadirşinashlıkları için teşekkür etmeye geldim. Muazzam Rehberiyet makamına biatı yenilemeye geldim. İmam'ın yolunu sürdürme konusundaki taahhüdümüzü te'kit etmeye geldim. çünkü biz, müslümanız, İslâmi inanca sahibiz. Bu inancımız gereği, Veliyy - i emre, toplumun fakihine itaat etmemiz vaciptir" (64).

Lübnan Şii toplumunu derinlemesine inceleyen M.A.Fahş'ın şu tespitleri dikkat çekicidir: "Lübnan Şii cemaati, eziklik ve suskunluk içinde yaşadığı günleri geride bıraktı. Otuz yıllık süre içinde, en büyük ve etkin militan cemaat haline geldi. Şimdi, Lübnan'ın mezhebi yapısı içinde en büyük kitleye sahip olmakla övünmektedirler ve sayısal olarak azalan, konumlarını kaybetmekte olan Maruni'lere iktidar mücadelesinde rakiptirler.

"Şiiler, ülkenin konfesyonel görünüşündeki üstünlüklerinin gittikçe daha fazla hissedilmesine paralel olarak, Lübnan'ın varisleri olmak üzeredirler. Şiiler meydan okuyuşlarının gücünü gerçek siyasi güce çevirmek zorundadırlar. Bu yalnızca birleşik bir Lübnan yoluyla gerçekleştirilebilir. Gerçekten, Şii çıkarlarının en sağlam garantisi güçlü ve bağımsız bir devlettir. Güçlü merkezi hükümete sahip bir devlet oluşturulması için çalışmak Şiilerin yararına. Ancak bu yolla üstünlüklerini sürdürebileceklerdir.

"İç savaşın uzaması ve beraberinde ülkenin parçalanması, Şiileri ayrılıklara, kardeş kavgasına ve dışarıdan kontrole mahkûm edecektir. Gerçekten iç savaşın şimdiden ulaştığı nokta Şia gücü için verimli olmaktan çıkmıştır. Bitmeyen doğum sancısı ve dış müdahale çatlaklar oluşturmuş ve tek bir liderliğin gelişmesini engellemiştir. Görünen o ki, oldukça mesafe katetmiş olan Şiilerin kan ağlayan memleketlerinde hâkimiyet iddia edebilmek için hala aşmaları gereken uzun bir yol vardır" (65).

d. Suriye

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Suriye, 1945'de, tabii olmayan sınırlar içinde bağımsız bir devlet haline gelmiştir. 13 milyon civarındaki nüfusunun 10.500.000 kadarını müslümanlar oluşturmaktadır (66). Bunun, yaklaşık yüzde 12'sini kendilerine 1920'lerden sonra Alevi adını veren Nusayriler teşkil ederler (67).

Suriye'de 1946'dan 1963'e kadar Sünnî hâkimiyet vardır. 1963 yılında Suriye'deki Nusayriler, Dürziler ve İsmâililer birleşirler. Baas Partisi ve askeri güç bu müttefik grubun eline geçer. 1966'da yapılan bir ihtilalle iktidarı ele geçiren Nusayriler, daha sonra Dürzileri ve İsmâilileri tasfiye etmeye başlarlar. 1970'te Hafız Esat, Nusayri iktidarını kurmayı başarır (68).

Hafız Esat, 1979 sonrası İran'la iyi ilişkileri geliştirmeye özen göstermiştir. Ancak, Lübnan'daki İran'a pek sıcak bakmayan Şii Emel Örgütü'nün Suriye tarafından desteklenmesi, zaman zaman Suriye-İran ilişkilerinde önemli pürüzlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

"Şu andaki güçlerine rağmen hâlâ küçük ve hakîr görülen bir azınlık olan Alevîlerin (Nusayriler), sonunda Suriye kontrolünü kaybetmeleri kaçınılmaz görünmektedir. Böyle olunca, büyük bir olasılıkla cemaatler arası anlaşmazlıklar, Alevi (Nusayri) yönetimle Sünni çoğunluk arasında çıkacak kritik savaşla onları iktidardan indirecektir" (69).

e. Kuveyt

Körfezin en zengin ve müreffeh ülkesi olan, el-Sabah ailesi tarafından yönetilen Kuveyt'in yaklaşık yüzde 24'ünün Şii-İmamiyye mezhebine mensup olduğu bilinmektedir.

1983 yılında, bu ülkede yaşayan Şii azınlık, İran'ın da kışkırtmasıyla ayaklanmış; Amerika ve Fransa elçiliklerinin bombalanmasına yol açan olaylar şiddet kullanılarak bastırılmıştır. Olaylarda etkili olan örgüt, İran yanlısı Hizbu'd-Da've'dir. Olayların bastırılmasından sonra bu örgütün pek çok üyesi tutuklanmıştır.

Şii azınlığın 1983'lerden sonra sessiz kalmayı tercih ettiği dikkat çekmektedir. (70)

f. Suûdî Arabistan

Suûdî Arabistan'ın doğu eyâletinde sayıları tahmînen 300 bin- 400 bin civârında olan, toplam nüfusun %6'sını teşkil eden bir Şii azınlık yaşamaktadır. İmâmiye mezhebine mensup olan bu azınlık Hasâ, Katîf, Hufûf ve Sayad şehirlerinde yoğunlaşmıştır. (71)

Şii azınlığın yaşadığı bölge, İran'a yakınlığı, Körfez'e kıyı olması ve çok zengin petrol yataklarına sahip bulunması bakımından stratejik önemi hâizdir. dünyanın en zengin petrol rezervleri bu yörelerde.

Suûdî Arabistan'da yaşayan Şii azınlık, Vehhâbilik'ten kaynaklanan olumsuz bakışların da etkisiyle (72) uzun yıllar ciddi bir baskı altında yaşamış ve sindirilmişdir. Suûdî Arabistan'da Vehhâbî zihniyetin hâkim olmasını müteakip, ilk önce 1801 yılında bu bölgede pek çok türbe ve ziyaretgâh yıkılmış, pek çok Şii öldürülmüştür. 1913'lerde, Şîiler'e yönelik sindirme faaliyeti, bölgeye Vehhâbî din adamları gönderilmek sûretiyle yeni bir boyut kazanmıştır.

1927'lere gelindiğinde, Suûd ailesinin, Şîiler'le bir uzlaşma arayışı içine girdiğini görmekteyiz. Ancak, bu arayışların uzun süre etkili olduğunu söylemek mümkün değildir.

Kısaca, 1979'a kadar ciddi bir baskı altında ve yoksulluk içinde yaşayan Şii azınlık, İran devriminden cesâret alarak kıpırdanmaya başlamıştır. İran'ın da kışkırtmasıyla, 1979 yılı Aşûre günü kutlamaları bir gösteri niteliğine büründürülmek istenmiş; fakat devlet bu törenleri yasaklamıştır. Buna rağmen 29 Kasım 1979'da büyük gösteriler yapılmış, sokaklara dökülen halk devlet aleyhine sloganlar atmış, ezildiklerini dile getirmiş; insanları, İran'ı desteklemeye çağırmıştır. Kısa sürede Hasa eyâletinin tümüne yayılan bu eylemler, şiddet kullanılarak kanlı bir şekilde bastırılmıştır. (73)

1980 yılının Şubat ayı başlarında Şii azınlık tekrar sokaklara dökülmüştür. Ülkenin en büyük bankası olan " Millî Ticaret Bankası" na saldıran halk, resmî binaları taşlamış, bazı arabaları ve resmî binaları ateşe vermiştir. Olaylar, Suûd hükûmeti tarafından yine şiddet kullanılarak bastırılmıştır. Bu arada pek çok insan tutuklanmıştır.(74)

1980 olaylarından sonra Suûdîlerin, Şii azınlığa daha sıcak yaklaştıklarını, onların hayat standardını yukarıya çekmeyi amaçlayan bir dizi politika izlediklerini görüyoruz. Bu faaliyetler meyvesini vermiş olmalı ki, o

tarihlerden beri, ciddi bir olay çıkmamıştır. Alınan tedbirler, Şîi azınlığı bir ölçüde tatmin etmiş gözükmektedir.

Suûdî Arabistan'da ortaya çıkan Şîi azınlığın eylemlerinde, birtakım toplumsal ve ekonomik rahatsızlıkların etkin olduğu bilinmektedir. İran devrimi bu insanlara cesâret vermiş; zengin topraklarda yaşamalarına rağmen, yoksulluk içinde yaşamalarının anlamsız olduğu bilincinin su yüzüne çıkmasına vesile olmuştur.

İran, biraz da kendi çıkarları açısından, buradaki şîi azınlığı tahrik etmiş, ayaklanmalarında basın ve radyo yoluyla etkili olmuştur.

Şîiler açısından "Suudi taviz politikası isteksiz görülüyor. Rejime karşı yoğun iç ve dış Şîi muhalefet, reformist politikaların yerleşmesine ve İran-Suudi çatışmasının neticesine bağlı olarak, Humeynî rejiminin iç taşkınlıkları ve Irak'ı tam manasıyla mağlup edememesi, İran devriminin Suudi Şîiler üzerinde sınırlı bir tesir yapmasına neden oldu. Doğu'da uygulamaya konulan son reformlar özellikle Şîi muhalefeti kırmada yeterli olmayabilir, zira Şîilik ile Vehhabilik son tahlilde uzlaşmaz görülüyor. Şîi tarafında, Sünnî çoğunluğa asimile olma korkusu, hükümet teşviklerinden, yardımlarından ve eğitim programlarından yararlanma gönülsüzlüğü hep olageldi" (75).

g. Bahreyn, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri

Bahreyn, Şîi nüfusun çoğunluğu oluşturduğu, ancak Sünni anlayışın iktidarda bulunduğu bir körfez ülkesidir. Bu sebepten, ülkede bir Sünni-Şîi gerginliği her zaman varolagelmıştır. İran devrimini müteakip, bu gerginlik daha da tırmanmış, 1981 yılında Şîi liderlerden pek çoğu tutuklanmıştır. Son yıllarda devletin bir uzlaşma politikası sürdürdüğü dikkat çekmektedir (76).

Katar'da Suudi Arabistan'a göre daha ılımlı bir Vehhabi zihniyet iktidardadır. Bu küçük ülkenin nüfusunun yaklaşık yüzde 16'sını Şîi azınlık teşkil etmektedir. Bunların esas itibariyle Fars kökenli olmaları, İran'a daha sıcak bakmalarına yol açmaktadır. Ancak Katar'da Şîilerin militan tavırları pek belirgin değildir. (77)

Yedi küçük şeyhlikten oluşan Birleşik Arab Emirlikleri'nde yüzde 30 civarında bir Şîi nüfus bulunmaktadır. Bunlar İran'a yönelik sempatilerini hiç bir zaman gizlemek ihtiyacı hissetmemişlerdir. Buna karşılık, eyleme dönüşen etkinlikleri yok denecek kadar azdır. Bu bölgede Şîilerin ekonomik ve sosyal durumları oldukça iyidir. (78)

h. Azerbaycan ve Orta Asya Cumhuriyetleri :

☞ Bu ülkeler Doğu Bloku'nun çökmesinden sonra bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Öz be öz Türk olan Azerbaycan halkı, Şîi imamiyye çizgisinde şekillenmiş bir din anlayışına sahiptir. Ancak bunların İran'a pek sıcak bakmadıkları bilinmektedir.☜

Azerbaycan'da okuma yazma oranı çok yüksektir. İran'a göre, din anlayışı konusunda daha esnek ve daha tutarlı bir tavır göze çarpmaktadır. Mezhep taassubu İran'daki kadar güçlü değildir.

Yeni Orta Asya cumhuriyetlerinden bazılarında çok az oranda Şif potansiyelin mevcut olduğu bilinmektedir.

1. Pakistan, Hindistan ve Afganistan:

Nüfusunun yüzde 97'si müslüman olan Pakistan'da tahminen bir milyon civarında Şif-İmamiyye'ye, bir o kadar da İsmailiyye'ye mensup insan bulunmaktadır.

Hindistan'da toplam nüfusun yaklaşık yüzde 14'ünü müslümanlar teşkil ederler. Bunlardan 6.000.000 kadarının Şif-İmamiyye'ye, 4.000.000 kadarının da İsmailiyye mezhebine mensup oldukları tahmin edilmektedir.

Afganistan'da tahminen yüzde 10 dolaylarında İmamiyye mezhebine mensup oldukları bilinen Şif nüfus vardır.

İLBÖLÜM

"İRAN İSLÂM DEVRİMİ"

1. Kısa Tarihçe

"İran İslâm Devrimi" hiç kuşkusuz 20. asrın en önemli olaylarından birisidir. Dünyanın en güçlü ordularından birine sahip olan İran Şah'ı, ülkeyi terketmek zorunda kalmış, yerine Ayetullah Humeyni'nin liderliğinde, din adamlarının ön planda olduğu yeni bir iktidar kurulmuştur. Hadisenin en dikkat çekici özelliği, toplumun bütün katmanlarının katılmasıyla gerçekleştirilmiş olması, adına "İslâm Devrimi" denmesi ve gerek hazırlık sürecinde, gerekse gerçekleştikten sonra din adamlarının lider konumunda olmasıdır (1). Devrim, daha çok kendine özgü nitelikler taşımaktadır (2).

"İran İslâm Devrimi", tarihte görülen en büyük kitle hareketlerinden birine sahne olmuştur. (3) Devrimin lider kadrosundan olan Ayetullah Muttahhari, devrimin bu özelliği ile ilgili olarak şöyle der: "İran'daki bu hareket hiçbir özel sınıf ya da sendikaya hasredilemez. Bu hareket tek başına işçi sınıfı, öğrenci, aydın, ya da burjuva hareketi değildir. Bu hareket kendi sahasında herkesin bir bütün olması sonucu ortaya çıkmıştır; zengin fakir, kadın-erkek, öğrenci-hoca, dükkan sahibi-fabrika işçisi, sanatçı-köylü din adamı-öğretmen, okuma yazma bilen-bilmeyen herkes, bir bütün olarak bu harekete katılmıştır" (4).

"İran İslâm Devrimi", birden bire ortaya çıkmış bir olay değildir. Devrimin köklerinin, ta Kaçar Hanedanlığı döneminde ulemânın Usulî, Ahbârî diye iki gruba ayrılmasından sonra, Usulî eğilimlerin ağır basmasında, bu çizgideki oluşumların etkin olduğunu söylemek mümkündür. (5) Ancak öyle zannediyoruz ki, 1905-1909 Anayasa Hareketleri, devrimi incelemek için iyi bir başlangıç noktası olacaktır (6). Ulemâ, ilk defa bu olaylarda siyasi etkinliğini gösterme fırsatı bulmuştur. 1963 yılında, Ulemâ'nın şahin reform politikalarına açıkça karşı çıkması, Kum, Tahran, Şiraz, İsfahan ve Tebriz gibi büyük kentlerde kalabalık toplulukların katıldığı gösterilerin yapılması, devletin bu olayları çok kanlı bir biçimde bastırması, 1979 devriminin ilk habercileridir.

"İran İslâm Devrimi"nin ilk ciddi belirtileri 1978 yılı Ocak ayında ortaya çıkmaya başlamıştır. 7 Ocak 1978'de İttihat gazetesi, Humeyni'nin ismini zikretmeksizin din adamlarına yönelik hakaretlerle dolu bir makale yayınlar. Bunun üzerine Kum'da düzenlenen gösterilerde pek çok insan hayatını yitirir. Tebriz'de, Kum'da ölenlerin 40. gününü anmak için düzenlenen törenler, yine pek çok insanın hayatına mal olur. Daha sonra, çeşitli şehirlerde, Tebriz'de öldürülenleri anmak için toplantılar düzenlenir. O yılın Ramazan ayı, Humeyni'nin direktifleri ile, milyonlarca insanın sokaklara döküldüğü gösterilere sahne olur.

27 Ağustos 1978'de İran'da hükümet değişikliği yapılır; başa geçen Şerif İmamî hükümeti, halkın isteklerini de göz önüne alarak, dinî nitelik taşıyan uygulamaların içine girer. Humeynî, uzlaşmaz tavrını ortaya koyarak, bütün bunların bir aldatmaca olduğunu belirtir, halkın bunlara inanamamasını ister. Polis, 8 Eylül günü, Tahran'da gösteri yapan öğrencilere ateş açar; 4.000 civarında insan hayatını kaybeder. Kasım ayında petrol işçileri büyük bir grev başlatır. Olaylar karşısında iyice bunalan İran Şahı, 1 Ocak 1979'da dinlenmek amacıyla Amerika'ya gider. 16 Ocak 1979'da, İran Şahı, bir daha geri dönmek üzere ülkesini terkederek Mısır'a yerleşir. Şahın uzun süre, sığınacak bir yer bulamaması, doğrusu dikkat çekicidir.

Bir yıl gibi kısa bir süre içinde, şahlık bütün kurum ve kuruluşları ile yıkılma noktasına gelir. 1 Şubat 1979 tarihinde Humeyni'nin Fransa'dan İran'a dönmesiyle, yeni bir dönem başlamış olur.

2. Devrimin Gerçekleşme Sürecinde Gözlenen Gerçekler

"İran İslâm Devrimi" ile birlikte İran'da yeni bir süreç başlamıştır. Artık, İslâm adına birşeyler yapılmakta, ya da olup bitenlere "İslâmî" etiketi yapıştırılmakta, olanlar İslâm'a maledilmeye çalışılmaktadır. Diğer taraftan, bu sürecin "Devrim İhracı" adı verilen, dışa yansıyan ilginç bir boyutu vardır. Ayrıca, müslüman olmanın getirdiği sorumluluk, "İslâm" adına yapıldığı bildirilenlerin ne ölçüde İslâmî olduğunu araştırmayı bir tür zorunluluk haline getirmektedir. Bu sebepten, İran'da 1979'dan sonra nele-

rin olup bittiğini, nesnel gerçeklerden hareketle, oldukları gibi görmekte, anlamakta ve değerlendirmekte yarar vardır. Devrimin gerçekleşme sürecinde dikkat çeken bazı hususları şöyle sıralamak mümkündür:

a. Devrim, kelimenin tam anlamıyla bir halk hareketi sonucu gerçekleşmiştir. İran halkı, sağcısıyla, solcusuyla, zenginiyle, fakiriyle yaşlısıyla, genciyle, topyekün, Şah'a karşı ayaklanmıştır. Nitekim kısa bir müddet sonra, ordu da halkın yanında yer almıştır.

b. Şii ulemâ, devrimde birinci derecede aktif rol almış, halkı örgütlemeyi ve sokaklara dökmeyi çok iyi başarmıştır. Humeyni, bir lider olarak, devrimin hazırlık safhasında da, devrim sonrasında da etkili olmuştur. Ancak, halkın ne ölçüde bilinçli olup-olmadığı tartışılacak bir husustur. O hareketli günlerde, Ay'a bakarak Humeyni'yi gördüğünü söyleyenler vardır (6a). Diğer taraftan, Humeyni'nin ışıklandırılmış maketinin, gece, karartılmış bir uçakla havada taşındığı, halkın "Hacı Ağa geldi! Hacı Ağa geldi! diyerek sokaklara döküldüğü söylenmektedir (7).

c. Devrim'de ilk somut hedef Şah'tır. Şah'a yönelik nefret, halkı birleştiren en önemli hususlardan birisidir. Sol eğilimli İranlıların Humeyni'yi desteklemelerinin en başta gelen sebebi, Şah'ı devirebilmek için onun gücünden yararlanmak istemeleridir (8).

d. Devrim bütünüyle Şii bir zemin üzerinde gerçekleştirilmiştir. Devrimin niteliğini yansıtan sloganlar bu konuda bize bir fikir verebilir. Bu sloganların en çok göze batanlarından birisi: "Her gün Aşura, her yer Kerbelâ"dır. (9)

Halen duvarları dolduran bütün sloganlar, ya Şii nitelik taşımakta ya da, Batı'ya karşı nefreti yansıtmaktadır. (10)

3. Devrimi Hazırlayan Sebepler ve Dinamikler

a. Sosyo-politik Sebepler: "İran İslâm Devrimi" daha önce de ifade edildiği gibi, kendine özgü nitelikleri ağır basan bir devrimdir. İran'ın içinde bulunduğu sosyo-politik şartlar böyle bir devrim doğurmuştur. Bu tür etkenler, ulemânın devrim sürecindeki rolünde ve halkı bütünleştiren Şah'a yönelik antipatide kendisini göstermektedir.

aa. Devrimi Hazırlayan Olaylar ve Ulemanın Rolü:

"İran İslâm Devrimi"nin gerek hazırlık sürecinde, gerekse Humeyni'nin İran'a dönmesini müteakip gelişmelerde, ulema birinci derecede etkin rol oynamıştır. Ulemanın bu gücü nereden gelmektedir? Şii düşünce geleneğinde imamet nazariyesi (11) fikir ve eylem planında fevkalâde etkili-dir. Şiiliğe karakteristik niteliğini bu nazariyenin verdiğini söylemek mümkündür. İmamet nazariyesi, Şii düşüncenin bel kemiğini, mihverini oluşturmaktadır. (12) Bu anlayış içerisinde imamlar, hatasız, günahsız kimseler olup, onların her sözü, Hz. Peygamberin sözüyle, o da vahiyyle eş değerdedir. (13) Şii düşünce gelenekleri, neredeyse bütünüyle imamlara atfedilen görüşler çerçevesinde şekillenmiştir.

Şîiliğe göre 12.İmam'ın hicri 260 yılında kaybolmasıyla "Gaybet Dönemi" başlamıştır. Gaybet Dönemi, Gaybet-i Suğra (küçük gizlilik) (260/873-328 /940); Gaybet-i Kübrâ (Büyük gizlilik) (328 /940)'dan 12.İmam'ın tekrar zuhur edeceği zamana kadar olan dönem), olmak üzere ikiye ayrılır. Gaybet-i Kübrâ dönemi, halen yaşadığına inanılan 12.İmam'ın tekrar insanlar arasına çıkmasıyla son bulacaktır.

Gaybet nazariyesi, takiyye ile bütünleşerek, uzun yıllar, suskunluğa ve durgunluğa yol açmış, kitleleri pasifize etmiştir. Ancak, zaman zaman gaybet döneminde imamın görevleri tartışma konusu olmuştur. Bu tür tartışmaların ilk defa Muhakkık es Sani (ö. 1534) tarafından yüksek sesle dile getirildiği bilinmektedir (14). Safeviler Döneminde Şîiliğe bakış açıları yönünden, Usulî ve Ahbarî diye ikiye ayrılan ulemanın Usulî kolu Şîi düşünce alanındaki yeni oluşumlar konusunda ulemanın etkin olacağı yolunda önemli adımlar atmıştır. Bu ekole göre Şîi toplum gaybet döneminde fukaha'nın ictihadına göre hareket etmek durumundadır. Çünkü toplumun başıboş yürümesi mümkün değildir. Bir kimse ya ictihat derecesine ulaşmış müctehit olacaktır. Ya da bir müctehide uyacaktır. Bu doğrultudaki gelişmeler, 19.asırda "Merci-i Taklid" adı verilen bir müessesenin yerleşmesine yol açmıştır (15). İşte Humeyni'nin "Velayet-i Fakih" doktrini bu gelenek içinde olgunlaşmıştır. Humeyni'ye göre ulemâ, 12.İmam'ın gaybeti döneminde onun görevlerini yerine getirecek ve siyasi açıdan da etkin bir rol oynayacaktır. Ulemânın rolü, Peygamber'in rolüyle eşdeğerdedir. Humeyni bu görüşlerini şöyle ifade eder: "Resul-i Ekrem'in devlet başkanı sıfatı ile haiz bulunduğu yetkilerin Hz.Emir'den (Hz.Ali) ve Hz.Emir'in (s.a.) fakihden fazla olduğunu düşünmek yanlıştır" (16).

Humeyni, bu konuda kendisinden önce olgunlaşmış olan görüşleri, herkesin anlayabileceği bir dille ifade etmeyi çok iyi başarmıştır (17). Onun orjinalitesi -eğer varsa- fakihin etkinliği konusundaki ısrarında ve konuyu halka indirgemesinde aranmalıdır.

Şîi Şîiliğin kendine özgü yapısından kaynaklanan "Merci-i Taklid" müessesesi, "velâyet-i Fakih" kavramı, hem ulemaya güç kazandırmış, hem de devrimin gerçekleşmesinde fevkalade etkili olmuştur. Ulema, çıkarları ile bağdaşan bu kavramdan yararlanmış, halk da inancı gereği ulemanın yanında yer almıştır.¶

Diğer taraftan, Şahın özellikle Ak Devrim'le vakıfları devletleştirmek istemesi bu kanaldan beslenen Şii ulemânın tepkisine sebep olmuştur. Bu durum, ulemâyı bir yandan sosyal etkinliklerde lider konumuna yükseltmiş, diğer taraftan da, onları, halkta varolan Şaha yönelik tepkiyi kullanarak halkın desteğini aramaya itmiştir.

1979 öncesi İran halkının ekonomik sıkıntıları vardır. Gelir dağılımı iyice bozulmuştur. Toplumun bir kesimi refah içinde yüzerken, diğer bir kesimi yoksulluk çekmektedir. Şahın çevresinde bulunanlar, toplumu rahatsız

eden israfa dayalı lüks bir hayat sürmektedirler. Şahın bilinçli olarak yürüttüğü Amerika destekli bir Batılılaşma, ya da Batılılaştırma politikası vardır. Bu da halkı derinden etkilemektedir. Gerek gelir dağılımındaki dengesizlikler, gerekse Şahın "modernleştirme süreci"nin doğurduğu rahatsızlıklar toplumun içten içe kaynamasına ulemanın etrafında bir odaklaşmanın başlamasına imkan sağlamıştır. Ulema, dini duyguları harekete geçirerek, halkın meşruiyet ve kimlik arayışına alternatif çözümler göstermeyi, beklentilere uygun vaatler sunmayı iyi bilmıştır.

1979 Öncesinde Ulemâ'nın Etkin Olduğu Bazı Olaylar

D.Shayegan'ın ifadesiyle "ulemâ İran'da her zaman muazzam bir etkiye sahip olmuştur...Rubban sınıfının gücü halkla aynı dalga boyunda olmalarından gelmektedir...Molla halkın iç dünyasının dışı vurumudur. Birinin düşündüğünü öbürü ifade eder; birinin dilediğini öbürü harekete geçirir" (18). Bu durum, bir yönüyle yarı ilahî (karizmatik) krallarla yönetilen Sasani ve Sasani medeniyetine kadar inerken; diğer yönüyle de İran'ının Farslı ruhuyla örtüşmüş Şiilikle de irtibatlıdır. İmamların rolünü üstlenen fukaha, doğal olarak -Şiiliğin gereği- halkın desteğini her zaman yanında bulmuştur. Çünkü konu doğrudan imanla alakalıdır. Ulemâ daha çok Kaçar Hânedânı döneminde her yönden güçlenmiş ve neredeyse devletten bağımsız hale gelmiştir. Bu dönemde dinin örgütlenmesi ulemaya bırakılmış, ulemâ esnafla (bazar) ittifak sağlamayı bilmiştir. Usulî ekolün gelişmesi ulemânın bir güç odağı halini almasına vesile olmuştur (19).

Ulemâ'nın rolü, üç önemli olayda açıkça ortaya çıkmıştır: 1892 Tütün İsyamı'nda, 1905-1909 Anayasa Hareketleri'nde ve 1963 olaylarında.

1. 1891-1892 Tütün İsyamı:

Tütün isyamı, Nâdir Şah'ın İran'daki tütünün üretimini, satışını elli yıllığına İngilizlere vermesi üzerine ortaya çıkmıştır. Ayetullah Şirazi, yayınladığı bir fetva ile tütün içmenin dinen haram kılındığını ilan etmiştir (20). "Tütün Protestosu olarak da bilinen bu ayaklanma geleneksel Bazar esnafı, aydın ve ulema ittifakının ilk belirgin ve çarpıcı örneği" (21) olmuştur.

"Tütün Protestosu, son yüzyıl İran tarihinde az çok sürekli olan önemli siyasal olguların başlangıcı olarak alınabilir. Bu süreç içinde demokrasi ve ulusal çıkarların savunulmasına isteyen aydınlarla, geleneksel ticari çıkarları Batı tehdidi karşısında savunmasız kalan ve devletten korunma yerine baskı geren Bazar esnaf ve tüccarı arasında oluşan ittifak, döneme damgasını vurmuştur. Bu ittifak içinde Bazar yanında aktif politikaya giren din adamları, Şii ideolojinin sağladığı destekle bu ittifakı 1979 devrimine götürecek birleştiricilik işlevini başarabilmiştir" (22).

2. Anayasa Hareketleri (1905-1909)

Bazı araştırmacıların "Meşrutî Devrim" (23) de dedikleri Anayasa Hareketleri, öncelikle Kaçar Hanedanı'nın yetkilerinin sınırlandırılması gibi bir amaç taşımaktaydı. Bu hareketler sonucu, batının etkisiyle, batı çizgisinde bir meşrûtiyet arayan aydınlarla, orta sınıf diyebileceğimiz Bazar esnafının desteğini alan ulema, işbirliği yaparak istediklerini kısmen de olsa gerçekleştirmeyi başarmışlardır. Yapılan değişikliklerde ulemanın rolünü açıkça görmek mümkündür. Anayasa'ya İmâmî Şîiliğin devlet dini olduğu; İslâmiyet'e aykırı kanun çıkartılamayacağı; meclise şevkedilen tasarılarının beş kişilik bir müctehidler grubu tarafından kontrol edileceği gibi bazı maddeler girmiştir (24). Ancak bu gelişmeler, ulemayı da çeşitli gruplara ayırmıştır. (25)

Bu hareketler bir anlamda Şîi ulemanın kendi gücünün farkına varması gibi bir sonuç doğurmuştur. Nitekim o tarihlerden itibaren, gün geçtikçe ulemanın siyasi etkinliğinin arttığını görmekteyiz. Öyle zannediyoruz ki, Humeyni'nin " Velâyet-i Fakih " kavramının oluşmasında da bu süreç etkili olmuştur.

3. 1963 Olayları :

(Rıza Şah, 1925 yılında askeri bir darbe ile başa geçerek Pehlevî hanedanlığını kurar (26). Onun, başlangıçta ulemanın çoğunluğunun desteğini aldığı bilinmektedir. " Güçlendikten sonra uyguladığı politikalar iki temel konuda ulemanın güç ve etkinlik alanları ile devleti karşı karşıya getirdi ve ulemanın dinsel kurumlar üzerindeki denetim imkanlarını sınırladı. 1. İran tarihinde ilk kez güçlü bir merkezî devlet oluşturuldu. 2. İran tarihinde görülmemiş boyutlarda modernleşme ve reform politikaları uygulamaya konuldu" (27). Buna rağmen Rıza Şah'ın başta olduğu dönemde ulemanın ciddi bir başkaldırı hareketine giriştiğini söyleyebilmek biraz zordur. Bunun sebebi olarak ulemanın örgütlü olmayışı ve merkezi otorite ile müctehitler arasında gerilim üzerine kurulu olan dengenin pek bozulmayışı gösterilmektedir (28).)

Muhammed Rıza Şah dönemi (1941-1979)'nin başlangıcında ulemanın büyük ölçüde devletle uyum içinde olduğu bilinmektedir. "Şah ile ulema arasındaki ilk çatışma 1959 sonunda, toprak reformu tasarısının meclise sunulmasıyla ortaya çıktı. Bu tasarı, iki açıdan önde gelen ulemanın tepkisine yol açtı : Her şeyden önce ulemanın bir kısmı toprak sahibi zenginlerin parasal destekleri ile yaşıyorlardı. Diğer neden ise, ulemanın denetimi ve yönetimindeki dini vakıf topraklarının geleceğinin tehlike altına girmesiydi" (29)

Ulema, 1963'lerde Şah'ın bu uygulamalarına karşı açıkça sesini yükseltmeye başlamıştır. Ulemayı harekete geçiren ana sebep olarak

karşımıza ulemanın otoritesinin zayıflamasına ve mali kaynaklarının kurumasına yol açacağı düşünülen Ak devrim ve Toprak Reformu çıkmaktadır. Ancak başta Amerika olmak üzere Batı'nın nüfuzuna yönelik halkta git-tikçe yayılan antipatinin ulema tarafından ustaca değerlendirildiğini de hemen belirtmeliyiz Nitekim 5 Haziran 1963'de Aşûra günü kutlamaları münasebetiyle Kum'daki Fevziye Medresesi'nde bir konuşma yapan Humeyni, İran halkını Amerika ve topyekün Batı'ya, Batı'nın nüfuzuna karşı ayaklanmaya çağırılmış, açıkça "Halkım güvenmesin ona. O sizin kurtarıcınız değildir; sizi düşünmüyor. Yalnız kendisini ve ona emir verenleri düşünüyor. Ülkemizi satıyor ve hepinizi aldatıyor. Şah gitmelidir." (30) diye bağırmıştır. Bunun akabinde de hemen tutuklanmıştır. (31). Bunun üzerine, özellikle Kum, Tahran, Şiraz, İsfahan ve Tebriz gibi büyük kentlerde çok şiddetli protesto hareketleri baş göstermiş, bu ayaklanmalar acımasızca bastırılmış pek çok gösterici hayatını kaybetmiştir. (32)

Humeyni'nin tutuklanmasını müteakip, Ayetullah Şeriatmedari, Ayetullah Milani ve diğer önde gelen ayetullahlar bir araya gelerek Humeyni'nin Ayetullah mertebesine yükseltildiğini ilan etmişlerdir. Bunun esas sebebi, onun öldürülmesini engellemektir. Humeyni daha sonra sürgüne gönderilir. (33).

1963 olayları , bir yandan Şah'a yönelik antipatinin yavaş yavaş halkın bütün kesimlerine yayıldığını gösterirken, diğer yandan da ulemanın siyasi etkinlik açısından gücünü ve konumunu açıkça gözler önüne sermiştir. Şah'a yönelik antipatinin temelinde, Modernleşme-Batılaşmanın yattığı, reformların zor kullanılarak gerçekleştirilmeye çalışılmasının buna ivme kazandırdığı söylenebilir. Ulemanın da artık dini nitelikli alternatif siyasi çözüm arayışı içine fiili olarak girmeye başladığı gözlenmektedir.

Bütün bunlar, 1979 " İran İslâm Devrimi"ni hazırlayan sürecin bir boyutunun arka planını göstermektedir. Ulema halkla bütünleşmeyi, sosyal hadiseleri istedikleri gibi yönlendirmeyi çok iyi başarmıştır. Ulemanın gücü, açıkça anlaşılabilir gibi, bütünüyle Şiî anlayıştan kaynaklanmaktadır. Humeyni, bir lider olarak tavırları ve düşünceleri ile, Klasik Şiîliğin vazgeçilmez kavramlarından olan "İmamet" ve "Beklenen Mehdi" anlayışına yeni içerik, yeni bir boyut kazandırmıştır. Artık ulema, sadece halka dini bilgiler aktaran, onlara nasihat edip, dini hayatlarını yönlendiren kimseler değil, aynı zamanda toplumu idare etmeye en lâyık insanlardır.

Şiî ulemanın üstlenmiş olduğu, siyasi nitelik taşıyan bu rol, devrim sürecinde bir yandan halkı harekete geçirmiş, diğer yandan da ulemaya iktidar yolunu açmıştır. Devrimin lider kadrosuna baktığımız zaman, en ön safta başta Humeyni olmak üzere Ayetullah Mutahharî, Teleğani, Beheştî gibi Şiî ulemanın yer aldığını görürüz. Bu kadro, var olan dini kurumlar kanalıyla Humeyni'nin mesajlarını, rahatça halkın bütün kesimlerine ulaştırmayı çok iyi bilmiştir. Humeyni 29 Aralık 1978'de devrimin

gerçekleşmesinin eşiğinde, kendisine yöneltilen "Sizce İran'daki İslâmi hareketin zirveye ulaşmasının bu yılda gerçekleşmesinin sebebi nedir? Hareketin derin tarihsel kökleri olduğunu biliyoruz; ancak, zaferin eşiğine gelmiş bir devrime neden şimdi döndü? şeklindeki bir soruya şöyle cevap verir: "Malum gazete yayınına (Sözü edilen yayın, ABD başkanı Carter'in Tahran'ı ziyaretinde Şah'tan övgüyle söz edişinden bir hafta sonra 8 Ocak 1978'de devlet kontrolündeki İran gazetelerinde yayınlanan makaledir. Makalede Humeyni yabancı güçlerin ajanı olarak gösteriliyordu) karşı doğan tepkiye ilave olarak zikretmek istediğim pek çok sebep var kuşkusuz. Kum'lu din âlimleri protesto için ayağa kalktılar ve devlet onlara mukabelede bulunmak istedi. Müslüman halk da liderlerinin protestosuna katıldı ve akabinde katliam meydana geldi. Bu olayları, şehidlerin ölümünü takip eden 40 gün içerisinde şehidlerin anısına düzenlenen anma toplantıları izledi. Bu toplantılar yeni şehidlerin ve onlar da yeni anma toplantılarının sebebi oldu.

Bu olaylar halkasının sonucu olarak halkın polisten olan korkusu giderek azaldı. Halbuki daha önceleri güvenlik güçleriyle karşılaşmanın imkânsız olduğunu düşünüyorlardı; bir iki çatışmadan sonra güvenlik güçleriyle karşı karşıya gelmenin mümkün olduğunu ve bunun sandıkları kadar güç bir iş olmadığını anladılar. Böylece, korku ve tereddütleri yavaş yavaş çözüldü ve Şah ve yönetimine karşı gösteri yapabileceklerini ve açıkça konuşabileceklerini gördüler. Şehitleri anma toplantıları ve yas, şehitlerin ölümünün kırkıncı gününde bütün ülkeye yayıldı" (34).

Ulemânın etkinliği 1979 sonrasında da açıkça hissedilmektedir. Bugün İran'ın yönetiminde birinci derecede söz sahibi olanlar Şii ulemâdır.

ab. Şah'a Yönelik Antipati ile Modernleşme ve Batılılaşma politikalarına Yönelik Tepki:

1979 devrimine giden yolda, sağcısıyla, solcusuyla bütün halkın üzerinde birleştiği en önemli hususlardan birisi, "Şahın gitme zamanının geldiği" fikridir. Humeyni'nin daha 1963'lerde yüksek sesle ifade ettiği "Şah gitmelidir" sloganı, bir mıknatıs gibi kitleleri bir noktada toplamıştır. Tudeh çizgisinde yer alan sol görüşlüler bile, Şah'ın ancak Humeyni sayesinde ülkeden gidebileceğini düşünmüşler ve onu destekleme yoluna gitmişlerdir. (35)

Şah'a ve mevcut rejime yönelik antipatinin temelinde, Pehlevi hanedanlığının ısrarla, bazen de zor kullanarak Batılılaştırma politikaları, ulusal çıkarların yeterince gözetilmemesi, gelir dağılımındaki dengesizlikler ve halkın dini duygularının hiçe sayılması, hatta rencide edilmesi yatmaktadır. Daha önce sözü edilen Ak Devrim, ulema ile devleti ulemanın nüfuzu ve çıkarları büyük ölçüde tehlikeye girdiği için karşı karşıya getirmiştir. Bu durum ulemanın Şah'a karşı birleşmesinde etkili olduğu gibi, onların ciddi

olarak halka yönelmelerine, halkın desteğini halkın desteğini aramalarına da sebep olmuştur. Taha Akyol'un şu tesbitleri ilgi çekicidir: "İran'da Humeyni ayaklanma, modernleşmenin en fazla geliştiği, sosyal gelişmenin köklü bir süreç olarak yaşandığı bir dönemde ortaya çıktı; çünkü Humeyni ideolojisi, modernleşmeye karşı bir kimlik arayışını ifade eder" (36)

B.Nirumand'ın olayları fiilen yaşamış bir "karşı devrimci" olarak yaptığı tesbitler de şöyledir: "İran'daki devrim bir sınıf kavgası değildir. İlk başkaldıranlar lümpenler yalınayaklılar değildi, orta sınıftı. Orta sınıfın durumu iktisadi yönden çok iyiydi ve iktisadi durumu iyi olduğu için kendine bir identite aradı, siyasi haklar istedi. Yirmi beş yıllık bir baskıdan sonra bir patlama oldu, bir kişilik arama kaygısı çıktı ortaya. İran'daki devrim bir kültür devrimine dönüştü. İslâm identite sorusuna bir yanıtı, bana kalırsa yanlış bir yanıt, ama bir yanıt. Batılılaşma süreci, Batı'dan doğru yanlış herşeyin alınması, uyduruk bir kültürün doğması, toplumu bir identite buhranına sokmuştu. Çok eski bir geleneği olan, halkın geniş kesimlerinde, özellikle alt tabakalarda kök salmış olan İslâm, yepyeni bir kişilik vaadediyordu kitlelere"(37)

İran devriminde, kimlik arayışının yanında, bir meşruiyet arayışının da etkili olduğunu unutmamak gerekmektedir. Mevcut iktidarların ortaya çıkardığı bir takım çelişkiler, ister istemez kitleleri bir meşruiyet arayışının içine itmektedir. Buna Şah döneminin, halkın dini duygularını umursamaz tavrı eklendiği zaman, İran'daki meşruiyet arayışının ne denli yaygın ve etkili olduğu kolayca anlaşılabilir.(38)

Bu arada, İran halkı milli menfaatlerinin yeterince gözetilmemesinden. öteden beri rahatsızlık duymaktadır. Ta 1891-1892 yılındaki "Tütün isyanından" beri , zaman zaman bu hususlarla ilgili hassasiyet gözler önüne serilmiştir. 1905 Anayasa Hareketinin arka planında yatan sebeplerden birisi de işte bu hassasiyettir. Şah döneminde İran'ın askeri, siyasi ve idari yönden daha çok dışa bağımlı hale gelmesi, bu hassasiyeti daha da artırmış, milli menfaatlerin gözetilmesi için Şah'ın gitmesi gerektiği düşünülmeye başlanmıştır.(39)

b.Şiilik Olgusu

Her ne kadar devrimin lider kadrosu ve Muhacirî gibi yazarlar tarafından devrimin temel dinamiğinin "halkın, İslâm devleti kurulması konusundaki kararlılığı".(40); İslâmiyetin canlanması, İslâm hükümetinin kurulması ve Kur'an-ı Kerim'deki ilahî hükümlerin hayata geçirilmesi arzusu"(41) olduğu ısrarla ileriye sürülüyorsa da kanaatimize göre, devrimin temelinde yatan en önemli dinamik Şiilik olgusudur.

Her şeyden önce ulemanın gücü, doğrudan Şiilikten kaynaklanmaktadır. Devrimin anahtar kavramlarından olan " Velâyet-i fakih" bütünüyle Şii

düşüncenin bir ürünüdür. Merci-i taklit, Şîliğe özgü bir kurumdur. Kitleleri, modern silahlarla donanmış Şah'ın ordusunun önüne diken, göz göre göre ölümün kucağına iten yine Şîilikteki "Şehadet" anlayışından başka bir şey değildir. Devrimin önderleri olan ulemâ, halkı sokaklara çekebilmek için bu motifleri kullanmıştır.

İki temel Şîi motif devrimin gerçekleşme sürecinde belirgin bir biçimde etkili olmuştur: İmâmet ve şehâdet (42). Humeyni, geliştirmiş olduğu "Velayet-i Fakih" kavramıyla daha önce statik ve aktif siyasi içerikten yoksun İmâmet nazariyesine yeni ve dinamik bir boyut kazandırmıştır. Böylece, "Naibu'l-İmam" olan Humeyni'nin (43) emirleri bir anlamda Allah'ın emirleri gibi telakki edilmiş, onun için ta Paris'ten bir parmak işaretyle halk yollara dökülmüştür.

Şîi anlayışa göre, müctehid olmayan halk, mutlaka bir "Merci-i Taklid" bulmak ve ona uymak durumundadır. Zaten yeterince kültürsüz olan halkın bu inancı, Humeyni'ye ve diğer Şîi ulemâya kayıtsız şartsız itaatı ve teslimiyeti beraberinde getirmiştir.

Şehadet ve ıztırap Şîiliğe damgasını vurmuştur. Şia'ya göre, Hz.Peygamber de dahil bütün imamlar zehirlenerek şehit edilmişlerdir. 12.İmamda, öldürülme korkusundan gizlenmiştir. Hâlâ bütün canlılığı ile yaşayan bu inanış, devrimin gerçekleşme sürecinde ve ordunun tesirsiz hale getirilmesinde etkili olmuştur.

Devrime dinamizm kazandıran bir diğer Şîi motif de, imâmet nazariyesinin bir uzantısı olan "Beklenen Mehdi" inancıdır. Daha önce de değinildiği gibi, asırlarca Şîi kitleleri pasifize eden bu inanç Humeyni, Ali Şeriatî gibi düşünürler tarafından yeniden yorumlanmış, kavrama yeni içerikler kazandırılmış, ideolojik boyut katılarak kitleleri harekete geçirici bir niteliğe büründürülmüştür. Bu yeni bakış açısına göre, 12.İmamın zamanı gelince insanlar arasına tekrar döneceğine inanmak, oturup, eli kolu bağlıymışçasına beklemek demek değildir. Buna inanan insanlar, ortamı, Mehdi geldiğinde kolayca iş yapabileceği şekilde hazırlamaya çalışmak durumundadırlar.

Bütün bu söylemeye çalıştığımız hususlar, "İran İslâm Devrimi"nde İslâm'ın hiç bir rolü yoktur anlamına gelmemektedir. Şîa, İslâm dairesi içinde olduğuna göre, elbette İslâm'ın etkileri söz konusu olacaktır. bizim göz önüne sermeye çalıştığımız husus şudur: Devrimin ve devrimle birlikte yapılagelenlerin İslâm'la özdeşleştirilmesi yanlıştır. Gerek devrim sürecinde, gerekse devrim gerçekleştikten sonra ortaya çıkan oluşumların ve uygulamaların İslâm'a uygun olanları olduğu gibi, İslâm'la hiç bağdaşmayanları da vardır. Bunlar, temelde Şîilikten kaynaklanan anlama biçimi ve uygulamalardır. Bunların İslâm'la özdeşleştirilmesi kesinlikle mümkün değildir.

4. 1979 yılında İrn İlm Cumhuriyeti'nin kurulmasından bugüne kadar geçen süre içinde İrn iki büyük olay yaŐamıŐtır. Birincisi, yıllarca Süren İrn-İrak Savaşı, ikincisi ise, 4.6.1989 tarihinde Humeyni'nin ölmesidir.

Bu zaman zarfında, "İlmi" patenti taşıyan çok iŐler yapılmıŐtır. Biz, kısaca devrimin karşı karşıya bulunduğu açmazlardan bazılarına iŐaret etmek istiyoruz:

a. Őekilcilik: "İrn İlm Devrimi" ile birlikte, "Őekil" kendiliğinden ön plana çıkmıştır. Kadınlardan zorla baŐlarını örtmeleri istenmiş, insanlar kılık kıyafetlerine göre değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu durumun, her ne kadar Humeyni'nin vefatından sonra yumuŐamaya başladığı gözlenmekte ise de, "Őekilcilik" hala etkisini sürdürmektedir. (44)

b. Keyfilik: Keyfilik, özellikle devrimin ilk yıllarında insanların sinmesine, huzursuz edilmesine yol açmıştır. Bu yüzden pek çok insan acımasızca öldürülmüştür (45).

c. Baskı: Halen, İrn'da halkın üzerinde çok yoğun bir baskı vardır. İnsanlar, istedikleri gibi davranma ve düŐündüklerini söyleme hakkına sahip değildir. Hele mevcut rejimin eleŐtirilmesi konusunda baskı doruk noktasındadır. (46).

d. Taassub: Dini konularda çok yoğun bir taassub gözlenmektedir.

e. İtidarda olan zihniyetin birtakım uygulamaları İlm'la özdeŐleŐtirilmektedir. Buna bağlı olarak, birtakım insanların dinden soğuması gündeme gelmektedir.

SONUÇ

20.Asırda, müslümanların yaklaşık yüzde 10'u Şii anlayışı paylaşmaktadır. Yaşayan Şiilik, daha çok geleneklerle bütünleşmiş gibidir. Kitabî bir din anlayışının yaygın olduğunu söylemek pek mümkün değildir.

Şiiliğin, Kur'an temelinde tartışmaya açılması, gelecek açısından fevkalade önemli bir olaydır. Öyle zannediyoruz ki, Sünnî-Şii ihtilâfının ortadan kalkması, ancak problemlerin Kur'an'ın ışığında, sağlıklı bir şekilde tartışılmasıyla mümkün olabilecektir. Günümüzde iletişim imkânlarının artması, müslümanların birbirlerini tanımalarını ve anlamalarını kolaylaştırmaktadır.

Günümüz Şiiliğinin en önemli temsilcisi İran'dır. İran'da 1979 yılında Humeyni'nin liderliğinde bir "İslâm" devrimi gerçekleştirilmiştir. Gerek devrimin, gerekse devrimden sonra ortaya çıkan gelişmelerin İslâm'la özdeşleştirilmesi, fevkalâde ciddi bir yanlış olup, İslâm'ın evrenselliği ilkesine aykırıdır. Kur'an gözler önündedir. Hiç kimsenin, ya da hiç bir devletin İslâm'ı tekeline alması mümkün değildir.

DİPNOTLAR

1. Bu konuda Ana Britanica'nın Ana yıllık 1990'daki istatistiki bilgilerinden yararlanılmıştır.
2. Ana Britanica'ya göre Şiilerin oranı yüzde 16'dır. Bk. "Şiilik" maddesi, c. 20, s. 278.
3. Bu konu hazırlanırken yararlanılan kaynaklar şunlardır: Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, Çağ yayınları c. 13; İslâm the Straight Path. Ed. K. W. Morgan, U.S.A. 1958; Religion in the Middle East. ed. A.S. Arbery London 1969; Değişim sürecinde İslâm, haz. J.Donah ve J.Esposito. Çev. A.Aydoğan-A.Ünlü, İst.1991; İslâm in the Modern History, W.C. Smith Newyork 1959; İslâm, Fazlurrahman, çev. M.S. Aydın-M.Dağ, İst. 1992; Çağdaş İslâm Dünyası, J.C. Risler, çev. N.Önal, İst. 1974; Modern Trends in İslâm, H.A.R. Gibb, Shicago 1947
4. Bk. H.Onat, Emeviler Devri Şii Hareketleri (Basılmamış doktora tezi) Ankara, 1986; Onat, Şiilik ve Günümüz Şiiliğinin Bazı Yeni Yaklaşımlar, İslâmi Araştırmalar Dergisi c. 3, sayı:3, Temmuz 1989, s. 123; Fığlalı, İmamiyye Şiası, s. 9 vd.
5. Bk. Onat, Emeviler Devri Şii Hareketleri, 123 vd.
6. Watt, İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri, 46-7; Fığlalı, İmamiyye Şiası.
7. İmamiyye hakkında geniş bilgi için bk. M.Rıza Muzaffer, Şia İnançları, çev. A.Gölpınarlı, İst. 1978; İbrahim el-Musevî ez-Zencenî, Akaidu'l-İmamiyye, Kum, 1984; Abdullah Feyyaz, Tarihu'l-İmamiyye, Bağdat 1970
8. zeydiyye hk.bk. İsa Doğan, Zeydiye'nin Doğuşu ve Görüşleri (basılmamış doktora tezi) Ank. 1987; Ahmed Mahmud Subhi, ez-Zeydiyye, Kahire 1984; Fığlalı, Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri, İst. 1991
9. Bk. Fığlalı, Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri
10. Bk. Fığlalı, aynı eser
11. Fığlalı, aynı eser
12. Bk. A.Bauranı, "İslam Öncesi İslam Düşüncesi", İslâm Düşüncesi Tarihi, c. 1, 77 vd. ; Religion in the Middle East, c. II, s. 96 vd.

13. S.Hüseyin Nasr, İdealler ve Gerçekler, 169
14. Nasr, aynı eser, 168; Algar, İslâm Devriminin Kökleri, 18
15. Nasr, aynı eser, 175; Fığlalı, İmamiyye Şfası, 180-1; Tabatabaî, Shi'ite İslâm, 64
16. Nasr, aynı eser 168.
17. Ana Britanica, Ana Yıllık 1990, s. 552; krş. Religion in the Middle East, II, s. 96
18. Religion in the Middle East, II, 16-7
19. aynı eser, aynı yer; Fığlalı, Çağımızda, 210 vd.
20. "Ayetullah" kavramı hk.bk. Algar, 37-8; Fığlalı, İmamiye Şfası, 192
21. Bu sloganın, Humeynî ölmeden önce, "Humeyni'yi Mehdî gelene kadar bizim için koru" anlamında olduğu, onun ölümünden sonra bu şekli aldığı bilinmektedir.
22. Mutahharî, Mehdî Kıyamı, çev. M.Toprak, Tahran 1985
23. Bk. Ali şeriatî, Medeniyet Tarihi, I, 132
24. Bk. Şeriatî, Anne Baba Biz Suçluyuz, 123. ; Medeniyet tarihi, I, 133-4
25. İmam Humeyni'nin İlahî ve Siyasî Vasiyetnamesi, İran İslâm Cumhuriyeti Kültür Müsteşarlığı yay. Ank. 1989, s. 29
26. Humeyni, İslâm Fıkında Devlet, çev. H.Hatemi, s. 32.
27. "Merci-i Taklid" hk.bk. Algar, 24, 38-39; Fığlalı, Çağımızda 335, 349-50
28. Ahbarî-Usulî ayırımı hk.bk. Algar, 25 vd. ; Fığlalı, Çağımızda 324 vd.
29. Humeyni'nin Velayet kavramı ile ilgili bir araştırma için bk. H.İnayet, "Humeyni'nin Velayet-i Fakih Kavramı", Hüner Dergisi, yıl 3, sayı 3, Şubat 1992
30. Bk. Onat, Şiilik ve Günümüz Şiiliği, İslâmi A., yıl:3, sayı: 3, 7 1989
31. Algar, 110-111
32. Şeriatî, Anne Baba Biz suçluyuz, 24.
33. Onat, aynı makale, 137-8
34. Gülnah Mehran, "Devrim Sonrası İran Eğitiminde Kültürel Devrim ve Değer Dönüşümü", Dünya ve İslâm, sayı 7, Yaz 1992, s. 87.
35. Ana Britanica, 1990 Ana yıllık, 552
36. Her iki örgüt ile ilgili ilginç tespitler için bk. Hanna Batuta, "Shi'i Organizations in Irak", Shi'ism and Social Protest, ed. Juan R.I. Cole, Nikk R.Keddie, 179-200.
37. Bk. aynı makale
38. F.Armaoğlu, Filistin Meselesi, 490.
39. aynı eser, 491.

40. aynı eser, 491.
41. aynı eser, 495.
42. Aynı eser, 496; Oral Sander, "Lübnandaki Bunalmın Tarihsel ve Toplumsal Nedenleri", A.Ü.S.B.F.Der.XXXVII, sayı 3-4, s. 224-5; Lübnandaki İslâmî Hareketler, 7.
43. Lübnandaki İslâmî Hareketler, 7.
44. Bk.Helena Cobban, "The Growth of Şhi'i Power in Lebenon", 138 vd.
45. Lübnanda İslâmi Hareketler, 14-5.
46. aynı eser, 15.
47. Dünya ve İslâm, Güz 1990, sayı 4, s. 117; krş. M. Deeb, "Lübnan'da Şhi Hareketler, Dünya ve İslâm, Bahar 1990 sayı 2, s. 110.
48. Lübnanda İslâmi Hareketler, 13 vd.
49. Helena Cobben, aynı makale, 143
50. Krş. M. Deeb, aynı makale, 109-110.
51. Dünya ve İslâm, sayı 4, sayfa, 79-80.
52. Bk. M.Deeb, Lübnanda Şhi Hareketler, Dünya ve İslâm, sayı 4, sayfa, 110-111.
53. M.Deeb, aynı makale, 111.
54. Musa Sadr'ın kayboluşu hk. geniş bilgi için bk. A.Theroux, Kayıp İmam, çev. S.Özdemir, İst. 1992.
55. M.Deeb, aynı makale, 111; krş. A.Richard Norton, Şhi'ism and Social Protest in Lebenon, 169.
56. M.Deeb, aynı makale, 111; A.R.Norton, aynı mak, 169-70
57. M.Deeb aynı makale 111.
58. Bk. S. Shapira, "Hizbullah'ın kökenleri", Dünya ve İslâm, Güz 1990, sayı 4, s. 65 vd.
59. M.Deeb, "Lübnanda Şhi Hareketler, Dünya ve İslâm, sayı 2, 115. ; O zamanlar İran'ın Suriye büyükelçiliği görevini yürüten Haşimû Muhteşemî'nin anıları da bu görüşü doğrulamaktadır. Bk. Dünya ve İslâm, sayı 4, sayfa 60.
60. S.Shapira, aynı makale, 73-74.
61. S. Shapira, 71.
62. S. Shapira, 71.
63. Bk. Dünya ve İslâm, sayı:4, sayfa:100.
64. İslâmî Düşünce, yıl:1, sayı: 1, Nisan 1992, s. 14.
- 65.M.A.Fahş,"Lübnan Şhi Toplumu", Dünya ve İslam,Yaz 1992 s.72-73.
66. Bk. Ana Britanica, Ana Yıllık, 1990, 553.

67. D.Pipes, "Suriye'de azınlık iktidarı", Dünya ve İslam, sayı:4, Güz 1990, 16.
  68. D.Pipes aynı makale, 27-8; Dökmeciyan, Arap Dünyasında Köktencilik, çev. M.Karahanoglu, İst. 1992, 128. Hafız Esat hk. bilgi için bk. Moshe Moas, Esad, çev. H.Gündüz, İst. 1991.
  69. D.Pipes, 30.
  70. Bk. Dökmeciyan, 170-172.
  71. Bk. J.Goldbery, "Suudi Arabistan'da Şîi Azınlık1, Dünya ve İslâm, yaz 1991 sayı:7, sayfa:91.
  72. Vehhabiler, Şîilikle ilgili birtakım tezahürleri şirk olarak görmektedirler.
  73. J.Goldberg, aynı makale, 99.
  74. J.Goldberg, aynı makale, 99.
  75. Dökmeciyan, 165.
  76. Dökmeciyan, 173-4.
  77. Dökmeciyan, 174-8.
  78. Dökmeciyan, 174-8.
2. Bölüm
1. Bk. C.Çandar, Orta Doğu Çıkmazı, 33-35.
  2. Heykel, Bir Devrimin Anlatılmamış Öyküsü, 8; krş. Taha Akyol, Haricilik ve Şîilik, 177-8.
  3. Çandar, 33.
  4. Mutahharî, "İran İslâmî Hareketi", Değişme Sürecinde İslâm, 324-5.
  5. Bk. H.Algar, İslâm Devriminin Kökleri, 17 vd.
  6. Asaf Hüseyin, İran'da Devrim ve Karşı Devrim, 46.
  - 6a Behman Nirumand, İran, 90.
  7. Bu hususla ilgili bilgi, Tebriz'de bir kahvehanede, Tebrizliler tarafından bize verilmiştir.
  8. B.Nirumand, aynı eser, 45 vd.
  9. Bk. Algar, 21, Çandar, 53.
  10. Çandar, 53.
  11. Onat, "Şîi İmamet Nazariyesi", A.Ü.İ.F.Der. cilt. XXXII.
  12. Bk. H.Onat, Şîilik ve Günümüz Şîiliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar, İslâmî Araştırmalar Dergisi, c. 3, sayı 3, Temmuz 1989 ss. 127-128.
  13. Bu hususla ilgili olarak bk. C.Sofuoğlu, Şîanın Hadis Anlayışı, X (Basılmamış Doktora Tezi) Ank. 1977
  14. Bk. H.İnayet, "Humeyni'nin Velâyet-i Fakih Kavramı", Hüner Dergi-

si, sayı 3, Şubat 1992, ss. 17; ayr. bk. N.Colder. "Accomodation and Revolution in İmami Şhi'i Jurisprudence: Khomeini and the Classical Tradition", Middle East Studies, 18/1 (1982), ss. 3-20).

15. J.R.Cole, "İmami Jurisprudence and The Role of the Ulema.." Religion and politics in İnan, ed. N.R.Keddie, 1983, ss 33.

16. Humeyni, İslâm'da Devlet, Objektif yay. ss. 83-84; ayr.bk. H. Hate-mi tercümesi, İslâm Fıkında Devlet, ss. 61-62.

17. Humeyni'nin velayet-i fakih kavramı hakkında bk. İnanet, a.g. Hüner, sayı 3, ss 17-35.

18. D.Shagegan, Yaralı Bilinç, s. 172-173 19 Bk. S. Üşür, Din Siyaset ve Kadın, ss. 46-48.

20. Bu konuda bk. A.Hüseyin, İnan'da Devrim ve Karşı Devrim, ss. 57-58; Ş.Ahavi, İnan'da Din ve Siyaset, 45-46; M. Muhacirî, İnan Devriminin Dinamikleri, 17-18.

21. Üşür, 49.

22. Üşür, 49.

23. İnanet, 58.

24. Bk. İnanet, 59-60; Üşür, 52.

25. Üşür, bu grupların, anayasaya karşı çıkanlar, ılımlılar ve modernis-terler olarak tespit edilebileceğini belirtir. Bk. ss. 51.

26. Rıza Şah hk.Bk. R.Kapuscinski, Şahların Şahı, 23-25.

27. Üşür, 53-54.

28. Üşür, 54-56.

29. Üşür, 60,

30. Muhacirî, 24.

31. R.Kapuscinski, 39.

32. Muhacirî, ölü sayısının 15.000 kişi olduğunu kaydeder. ss. 24.

33. B.Muhacir-i, 26. R.Kapuscinski, 39.

34. Yusuf Yazar, Ortadoğu, 261-2.

35. B.Nirumand, 65 vd. ; Asaf Hüseyin, 47.

36. Taha Akyol, Haricilik ve Şiilik, 209; krş. Üşür, 23-24.

37. B.Nirumand, 270

38. Krş. Üşür, 23.

39. Bk. Muhaciri, 20 vd.

40. Muhaciri, 38.

41. Muhaciri, 39.

42. Bk. Algar, 20 vd.

43. Fıġlah, Çaġımızda, 346.

44. Tahran'da kaldığımız otelde, idareciler, bize, kısa kollu gömlekle otelin lobisine ve restoranına inmememiz gerektiğini belirttiler.

45. Bk. B. Nirumand, 125 vd. ; ayr. krş Ayad Said Sabit, İranla Hikâyemiz, 178 vd.